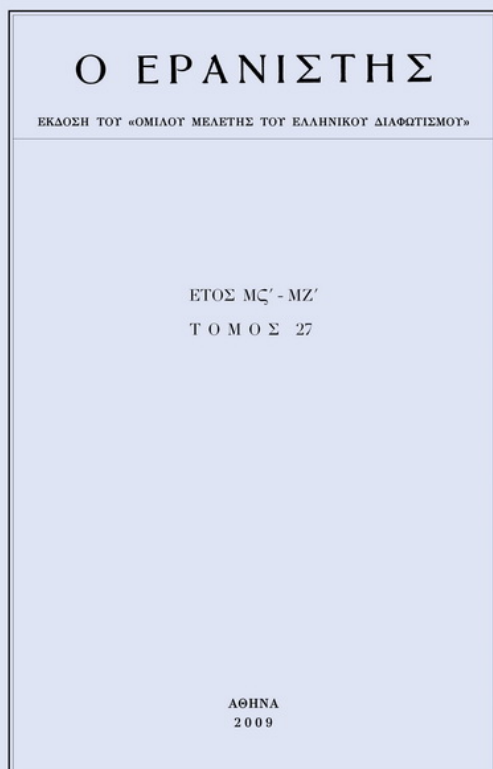

The Gleaner

Vol 27 (2009)

Η καραμανλίδικη εφημερίδα Μικρά Ασία γιάνι
Ανατολή του Ευαγγελινού Μισαηλίδη στη δίνη του
βουλγάρικου σχίσματος

Ευαγγελία Μπαλτά

doi: [10.12681/er.91](https://doi.org/10.12681/er.91)

To cite this article:

Μπαλτά Ε. (2009). Η καραμανλίδικη εφημερίδα Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή του Ευαγγελινού Μισαηλίδη στη δίνη του βουλγάρικου σχίσματος. *The Gleaner*, 27, 215–248. <https://doi.org/10.12681/er.91>

Η ΚΑΡΑΜΑΝΛΙΔΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΓΙΑΝΙ ΑΝΑΤΟΛΗ
ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΥ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗ
ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ

ΣΤΟ DOSSIER «ΤΥΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ» του Scrapbook 76.2 της συλλογής του Ιωάννη Γενναδίου (Αθήνα 1844 - Λονδίνο 1932), που απόκειται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη εντοπίστηκαν τρία φύλλα της καραμανλίδικης εφημερίδας *Μικρά Ασία γιάνι* (= δηλαδή) *Ανατολή*.¹ Βρέθηκαν ανάμεσα σε σπάνια φύλλα διαφόρων εφημερίδων και περιοδικών που κυκλοφόρησαν στην Πόλη κατά το διάστημα 1842-1895.² Για την καραμανλίδικη αυτή εφημερίδα υπήρχαν μόνο έμμεσες πληροφορίες. Στο κείμενο που ακολουθεί παρουσιάζω τα ευρήματα αυτά

1. Τα συγκεκριμένα φύλλα της *Μικράς Ασίας γιάνι Ανατολή*, όπως επίσης, για παράδειγμα, το φύλλο της *Ανατολής* αρ. 1730 (28 Αυγ. 1872) και το Έκτακτο Παράρτημα του *Νεολόγου* (29 Αυγ. χ.χ.) που αναφέρονται στη σύγκληση της Τοπικής Συνόδου για την καταδίκη της βουλγαρικής Εξαρχίας, περιήλθαν στην κατοχή του Ιωάννη Γενναδίου, ο οποίος τα διαφύλαξε στη συλλογή του, πιθανότατα την εποχή που εργαζόταν στην ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης ως Β' Γραμματέας. Είχε διοριστεί τον Μάιο του 1873 και παρέμεινε εκεί ως το 1874, βλ. Θεατής (17 Απρ. 1873). Για τα λευκώματα της συλλογής του Ι. Γενναδίου, βλ. Φωφώ Ν. Μαυρικίου – Ε. Ι. Φινόπουλος, «Η συλλογή Λευκωμάτων του Ιωάννη Γενναδίου», *Η Καθημερινή - Επτά Ημέρες*, Κυριακή 7 Απριλίου 1994, σ. 16-18.

2. Πρόκειται για φύλλα από τις εφημερίδες *Ανατολή* (καραμανλίδικη έκδοση και ελληνική), *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή*, *Αρμονία*, *Ανατολικός Αστήρ*, *Αυγή*, *Βυζαντίς*, *Διογένης* (και η γαλλική έκδοση: *Diogene*), *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, *Επτάλοφος*, *Ημέρα*, *Ημερησία*, *Ημερησία Επιθεώρησις*, *Ηχώ*, *Θεατής*, *Θράκη*, *Κωνσταντινούπολις*, *Μέλισσα*, *Μένιππος*, *Μεταρρύθμισις*, *Μώμος*, *Νέα εφημερίς*, *Νεολόγος*, *Νεολόγος της Ανατολής*, *Ομόνοια* και *Νεολόγος*, *Οθωμανικός Μηνύτωρ*, *Πατρίς*, *Πρόοδος*, *Σάλπιξ*, *Το Έθνος*, *Τηλέγραφος*, *Τηλέγραφος του Βοσπόρου*, *Ταχυδρόμος*, *Τύπος*. Ευχαριστώ θερμά τον φίλο Νίκο Χρυσίδα που μου υπέδειξε το δεδομένο Scrapbook και είμαι ευγνώμων στη διευθύντρια της Γενναδείου Βιβλιοθήκης Μαρία Γεωργοπούλου και τη βιβλιοθηκάρια Ειρήνη Σολωμονίδη για τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν κατά τη μελέτη του υλικού. Σήμερα το υλικό είναι αναρτημένο στο site της Gennadeion Library (The Collections / Gennadeion Digital Library).

συνδυάζοντάς τα με σχετικά τεκμήρια που βρέθηκαν το 2007 στο Οθωμανικό Αρχείο Πρωθυπουργίας, στην Ισταμπούλ.³ Το άρθρο εντάσσεται σε έναν κύκλο ερευνών για την εφημερίδα *Ανατολή* του Ευαγγελινού Μισαηλίδη, οι οποίες προγραμματίστηκαν με την ευκαιρία του Πρώτου Διεθνούς Συνεδρίου Καραμανλίδικων Σπουδών (Λευκωσία, 11-13 Σεπτ. 2008).⁴

Η μελέτη της μακρόβιας αυτής εφημερίδας, η οποία έζησε «από το 1851 μέχρι των εθνικών ατυχημάτων» απαιτεί καταρχάς τη δημιουργία μιας κατά το δυνατόν πλήρους σειράς, ώστε να ιχνηλατηθεί η ιστορία της, δηλαδή να πιστοποιηθούν οι παύσεις της έκδοσής της και να διερευνηθούν οι λόγοι που τις προκάλεσαν, να διαπιστωθούν οι αλλαγές των ονομασιών της, οι αλλαγές στην ιεραρχία των εκδοτών-συντακτών της, γεγονότα δηλαδή που συνδέονται άμεσα με τον αντίκτυπο της πολιτικής της εφημερίδας τόσο απέναντι στην οθωμανική εξουσία όσο και απέναντι στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, με το οποίο οι σχέσεις της *Ανατολής* δεν ήταν πάντοτε αγαστές. Ζητούμενο επίσης είναι να ανιχνευτεί η επιρροή της στη ρωμείικη κοινότητα της Πόλης, δηλαδή να εξακριβωθεί εάν πέραν του τουρκόφωνου καππαδοκιού στοιχείου επηρέαζε και άλλα τμήματα της ελληνορθόδοξης κοινότητας ή και άλλες μη «γραικικές» ορθόδοξες κοινότητες. Είναι ελλειπτικότητες οι γνώσεις μας σε ό,τι αφορά τις πολιτικές επιλογές της *Ανατολής* στη διαδικασία ανασυγκρότησης του ορθόδοξου μιλλέτ, μας είναι άγνωστο το στίγμα της μέσα στα δίκτυα ισχύος και τις ομάδες συμφερόντων που συγκροτήθηκαν στα κρίσιμα χρόνια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, όπως ελλειπτικότητες είναι οι γνώσεις μας και για τη θέση της απέναντι στις διάφορες φάσεις του εκσυγχρονισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η μελέτη που ακολουθεί βασικά υποδεικνύει τα κενά που υπάρχουν στην ιστορία έκδοσης της σπουδαίας αυτής καραμανλίδικης εφημερίδας και την αναγκαιότητα συστηματικών ερευνών που πρέπει να

3. Σχετικά με την έρευνα στο εν λόγω αρχείο, βλ. Ευαγγελία Μπαλτά, «Η οθωμανική μαρτυρία για τις ελληνικές και καραμανλίδικες εκδόσεις του Ευαγγελινού Μισαηλίδη, Ι», *Τα Ιστορικά* 50 (Ιούνιος 2009), 121-122.

4. Foti Benlisoy & Stefo Benlisoy, «Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*» και Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, «The *Anatoli* newspaper and the heyday of the Karamanli Press» (υπό έκδοση).

αναληφθούν, αν δεν θέλουμε να επαναλαμβάνουμε εσαεί τα καταγεγραμμένα από τον Μανουήλ Γεδεών. Πέραν όμως της όποιας βιβλιογραφικής συμβολής του παρόντος άρθρου στην καταλογογράφηση του καραμανλίδικου τύπου, επιδιώξή μου είναι να υπογραμμίσω επίσης τη σημασία ερευνών, οι οποίες θα αναδείκνυαν τη στάση των τουρκόφωνων Ανατολιτών της Πόλης στις αντιπαραθέσεις για τον έλεγχο του Πατριαρχείου και θα παρούσαν τη θέση τους στη διαδικασία μετάβασης του ορθόδοξου μιλλέτ από την προεθνικιστική κατάσταση του σχήματος της οικουμενικής ορθοδοξίας, στον φυλετισμό, δηλαδή στη δημιουργία εθνικών εκκλησιών, οι οποίες στη συνέχεια θα αναπροσδιοριστούν και με πολιτικούς όρους.⁵

Η Ανατολή και οι Καραμανλήδες στις αντιπαραθέσεις του «Εθνοφυλετισμού»

Η Ανατολή φωτίζει από μια άλλη σκοπιά τις αντιπαραθέσεις της δεκαετίας του 1870 για το Βουλγαρικό Ζήτημα, διότι δηλώνει την άποψη της τουρκόφωνης κοινότητας της Πόλης, μια άγνωστη πλευρά στην ιστοριογραφική προσέγγιση του θέματος. Η πληθυσμιακή μάζα των Ανατολιτών, εγκαταστημένοι στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, ζούσαν υπό τη σκιά της ελληνόγλωσσης κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας διατηρώντας άρρηκτους τους δεσμούς τους με τον γενέθλιο τόπο της Ανατολής.⁶ Μέσο έκφρασης και καθοδηγητικό τους όργανο, ήδη

5. Τα γεγονότα του Βουλγαρικού Ζητήματος που κατέληξε στο Σχίσμα το 1872, επισταμένως εξετάζονται στις μελέτες: Π. Ματάλας, *Έθνος και ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης*. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό Σχίσμα, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2002, σ. 163 κ.ε., Δ. Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2003, σ. 160 κ.ε. και Α. Αντωνόπουλος, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών – εκδόσεις Τσουκάτου, 2007, σ. 202 κ.ε.

6. Ο ιατρός Α. Γ. Πασπάτης, στα ίδια χρόνια, περιγράφει τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των Καππαδοκών στην Πόλη όπου κατέφθαναν για να εργαστούν και να συγκεντρώσουν χρήματα για τις οικογένειές τους και τα γερατειά τους, όταν θα επέστρεφαν στη γενέτειρά γη· βλ. Α. Γ. Πασπάτης, *Υπόμνημα περί του Γραιικού νοσοκομείου των Επτά Πύργων*, Αθήνα 1862, σ. 139, 159 κ.ε.

από το 1852, γίνεται η Ανατολή με την υπογραφή της Επιτροπής Καισαρείας που έδρευε στην Πόλη.⁷ Ο εκδότης της εφημερίδας Ευαγγελινός Μισαηλίδης,⁸ ο οποίος στο τυπογραφείο της τύπωνε και τις καραμανλίδικες εκδόσεις του,⁹ μετείχε ενεργά, όπως και ο Κ. Αδοσίδης και άλλοι κάτοικοι Κωνσταντινούπολης, καταγόμενοι εξ Ανατολής, στις μεταρρυθμιστικές διαδικασίες του ορθόδοξου μιλλέτ. Συνεπώς, η διακοπή και η επανακυκλοφορία της Ανατολής με άλλο όνομα, τα όσα γράφονται στο νέο φύλλο *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή* για τη στάση του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης στον χειρισμό του Βουλγαρικού Ζητήματος και το συνακόλουθο Σχίσμα μαρτυρούν τις πεποιθήσεις των τουρκόφωνων ορθόδοξων Ανατολιτών.

Σίγουρα η μελέτη της Ανατολής θα διαμορφώσει μια ιδέα για τη θέση της τουρκόφωνης ορθόδοξης κοινότητας και για τα γεγονότα της

7. Βλ. εφ. *Τηλέγραφος του Βοσπόρου*, αρ. 431 (22 Μαρτ. 1852).

8. Το 1862 ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης, εκπρόσωπος της συνοικίας Ορτάκιοϊ, ήταν μεταξύ των προυχόντων της Πόλης που θα εξέλεγαν τους 4 λαϊκούς του Μικτού Συμβουλίου. Τα μέλη του Μικτού Συμβουλίου δεν προέρχονταν αυτοδίκαια από τον κύκλο των «προκρίτων», όπως συνέβαινε παλαιότερα, αλλά αναδεικνύονταν μέσα από διαδικασίες εκλογών στις κατά τόπους ενορίες της Κωνσταντινούπολης, βλ. Δ. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 424, ο οποίος αντλεί από τον *Ανατολικό Αστέρα*, αρ. 19 (7 Φεβρ. 1862). Δέκα χρόνια αργότερα, τον Ιούλιο του 1872, ο Μισαηλίδης παρέδωσε, μαζί με τους Χατζή Ανέστη Τσιβόγλου, Ανδρέα Κυριακίδη Καισαρέως και Δημήτριο Τσολακίδη, αναφορά των ρωμέικων συντεχνιών της Πόλης στον Μ. Βεζύρη Μιντχάντ πασά αιτώντας τον σεβασμό των προνομίων της Εκκλησίας που δόθηκαν από τον σουλτάνο Μωάμεθ: ουσιαστικά ζητούσε να μην υπάρχει πολιτική παρέμβαση από την Υψηλή Πύλη στο Βουλγαρικό Ζήτημα. Μετείχε επίσης στις κινητοποιήσεις των μεσαίων στρωμάτων της Πόλης για την επίσπευση των εργασιών της Τοπικής Συνόδου για την αποκήρυξη του εθνοφυλετισμού, συντάσσοντας σχετική αναφορά που επιδόθηκε στον πατριάρχη Άνθιμο ζ', βλ. *Νεολόγος*, αρ. 1088 (14-26 Αυγ. 1872) και *Ανατολή*, αρ. 1730 (28 Αυγ. 1872). Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους διατάχθηκε από τον πατριάρχη να περιέλθει τις συντεχνίες για την εγγραφή των ετησίων συνδρομών προς το Εθνικό Ταμείο, βλ. Δ. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 469.

9. Είναι ενδεικτικοί οι τίτλοι των καραμανλίδικων βιβλίων που τυπώνονται στη διάρκεια των κρίσιμων ετών του Βουλγαρικού Ζητήματος (1864-1872) από το τυπογραφείο της Ανατολής. Περιλαμβάνουν νομικά έντυπα, κανονισμούς αδελφότητων, θρησκευτικά βιβλία, εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα έργα αλλά και το περίφημο μυθιστόρημα *Τεμασάι Δουνιά* με τη μεγάλη αποδοχή από το καραμανλίδικο αναγνώστικό κοινό.

προηγούμενης δεκαετίας, τα οποία επαναπροσδιόρισαν τις σχέσεις μεταξύ των βασιικών πόλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου: του Πατριάρχη, της Ιεράς Συνόδου και του νεοϊδρυθέντος Μικτού Συμβουλίου, στο οποίο μετείχαν οι εκπρόσωποι των συνοικιών της Πόλης. Από τη δεκαετία ήδη του 1860 είχε δρομολογηθεί η πορεία μετασχηματισμού των θιασωτών του «Γεροντισμού» και των «μεταρρυθμιστών» σε υποστηρικτές του ορθόδοξου οικουμενικού ή του εθνοκεντρικού μοντέλου.¹⁰ Η ανατροπή των παραδοσιακών ιεραρχιών στο ρουμ μιλλέτ, η αναβάθμιση των λαϊκών και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί παρατάξεων και προσώπων προκάλεσαν έντονες αντιπαραθέσεις, οι οποίες, όπως σωστά παρατηρεί ο Δ. Σταματόπουλος, πίσω από τον στενά «κληρικαλικό» ή «κοσμικό» χαρακτήρα που εξέφραζαν, διακύβευαν και μια σειρά άλλα ζητήματα, τα οποία ήταν κομβικά για την εξέλιξη των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹¹ Από αυτήν λοιπόν την άποψη, η ιστορία της έκδοσης της *Μικράς Ασίας Γιάνι Ανατολή* αποκαλύπτει τις απόψεις της ηγετικής ελίτ των τουρκόφωνων ρωμείικων κοινοτήτων της Πόλης για τις εξελίξεις που επηρέαζαν τη διαδικασία εθνικοποίησης των ορθόδοξων πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Επρόκειτο για διαδικασία που αφορούσε άμεσα την κοινωνία των Ανατολιτών, εφόσον γίνονταν –τους απαιτήθηκε να γίνουν– όπως και οι άλλοι αλλόγλωσσοι ορθόδοξοι πληθυσμοί της οθωμανικής αυτοκρατορίας, δέκτες και μόνο δέκτες της ελληνικής, της ελληνόφωνης παιδείας με απώτερο σκοπό τον «εξελληνισμό» τους.¹² Τα δύο εθνικά κέντρα, Κωνσταντινούπολη και Αθήνα, επιστρατεύοντας συλλόγους, κινούνταν για να τους εντάξουν στον ελληνικό εθνικό κορμό.¹³ «Κατακλυσμός

10. Ο Δ. Σταματόπουλος χρησιμοποιεί τον όρο «κληρικαλικός» για να ορίσει τους θιασώτες τόσο του Γεροντισμού αλλά και όσους υποστήριζαν ότι ο έλεγχος του Πατριαρχείου και γενικώς η διαχείριση των εκκλησιαστικών θεμάτων πρέπει να γίνεται από κληρικούς, βλ. Δ. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 19-32.

11. Στο ίδιο, σ. 20.

12. Βλ. Evangelia Balta, «Gerci Rum Isekde Rumca bilmez. The Adventure of an Identity of the triptych: Vatan, Religion and Language», *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi. The Journal of Turkish Cultural Studies* 8 (2003), 25-44.

13. Κυριακή Μαμώνη, «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Α'», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 26 (1983), 63-114· Η ίδια, «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Β'· Σύλλογοι της Ιωνίας», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας*

Συλλόγων κατερράγη φοβερός του εν Τουρκία ελληνισμού κατά το 1872 και το κατόπιν έτος», σχολιάζει ο Μ. Γεδεών.¹⁴

Λίγα χρόνια πριν, το 1869, ανατολίτες έμποροι εγκαταστημένοι στη Σμύρνη είχαν καταγγείλει την αδιαφορία του Πατριαρχείου για την πνευματική και υλική κατάσταση των Ανατολιτών, εξαιρώντας, παράλληλα, τον δραστικό ρόλο της καραμανλίδικης εφ. Ανατολή του Ε. Μισαηλίδη στο φωτισμό τους. Πρόκειται για εκτενές κείμενο διαμαρτυρίας προς τον πατριάρχη Γρηγόριο ζ', ο οποίος είχε αποκλείσει τον εκδότη της Ανατολής από τις εθνικές Συνελεύσεις του Πατριαρχείου, όπου συμμετείχαν συντάκτες των εφημερίδων «του ημετέρου γένους». Ως επικρατέστερους λόγους του αποκλεισμού του Ε. Μ. υποθέτουν:

(α) ότι η Α. Παναγιώτης έχει τρόπον τινά ιδιαίτερον πάθος κατά του κ. Μισαηλίδου ως καταφερομένου σφόδρα κατά των κληρικών και κατηγορούντος δημοσίαις κατά καιρούς εν τη Εκκλησία και υπό των Εκκλησιαστικών γινομένης καταχρήσεις και β) ότι η εφημερίς Ανατολή γράφεται εις την Τουρκικήν γλώσσαν, και κατά συνέπειαν δεν είναι εθνική».

Μεσούντος λοιπόν του Βουλγαρικού Ζητήματος ζητούν από τον πατριάρχη να τους πληροφορήσει

«τι εννοούσιν υπό την λέξιν Εθνοσυνέλευσις και τίνας αξίους και δικαιούμενους να προσκαλώνται εις αυτήν; [...] Άραγε τους μόνους Ελληνοφθόγγους ή και τους ετεροφθόγγους τους κυβερνωμένους μεν υπό το αυτό σκήπτρον της Α.Α.Μ. του Σουλτάνου, θρησκευτικώς δε συνδεδεμένους μετά των Πατριαρχείων; [...] Δεν ανέχονται τα Πατριαρχεία την εφημερίδα Ανατολήν ως γραφομένην εις την τουρκικήν γλώσσαν την οποίαν σήμερον λαλούσι και εννοούσιν οι παρά τον Άλυν χριστιανοί; Επεθύμουν ώστε ο κ. Μισαηλίδης να εκδίδη την εφημερίδα του εις την

της Ελλάδος 28 (1985), 57-166· Η ίδια, «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Γ'. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 6 (1986-1987), 155-225. Επίσης βλ. Κυριακή Μαμώνη - Αήδα Ιστικοπούλου, «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μικρά Ασία, Δ', Σύλλογοι Κιλικίας, Μυσίας και Παφλαγονίας. Προσθήκες στα Δημοσιεύματα Α', Β', Γ', Επίλογος», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 14 (2004), 67-112.

14. Μ. Γεδεών, Αποσημειώματα χρονογράφου, 1780-1800-1869-1913, Αθήνα 1932, σ. 202.

ελληνική γλώσσα, ίνα ή καθ' όλον ακατάληπτος εις τους πλείστους των συμπατριωτών του; Αυτά βεβαίως συμφέρουσιν εκείνοις, ίνα ευρίσκηται η Ανατολή πάντοτε και διά πάντα εν σκότει και σκιά θανάτου [...] Γνωρίζουσιν καλώς την τέχνην του φορολογείν τους πτωχούς Ανατολίτας· δεν έπρεπεν άρα γε να ηξεύρωσι ταυτοχρόνως ότι είναι καθήκον των Πατριαρχείων να δαπανώσι το δέκατον τουλάχιστον εκ των εισπραττομένων χρημάτων υπέρ της εκπαιδεύσεως και προαγωγής των;»¹⁵

Το κείμενο είναι από τα πρώτα, όσο γνωρίζω, τα οποία αναφέρονται στη συνείδηση των τουρκόφωνων ορθοδόξων της Ανατολής και αποτελεί καταπέλτη για την πολιτική του Πατριαρχείου «να διαχωρίζη τους υπό την πνευματική του διοίκησιν υπαγομένους Ορθοδόξους διά του Εθνολογικού και Γλωσσολογικού ηθτητηρίου του». Παρενθετικά σημειώνω ότι μόλις λίγες δεκαετίες πρωύτερα, το 1839, ο ίδιος πατριάρχης, ο Γρηγόριος ζ', ο οποίος διακήρυττε ότι η μετάφραση των Γραφών είναι «αντίθετη του φρονήματος και της γνώμης της Ορθοδόξου Εκκλησίας», δημιουργούσε προσκόμματα στον μητροπολίτη Καισαρείας Παΐσιο να εκδώσει τη μετάφραση της «Ορθόδοξης Διδασκαλίας» του Πλάτωνος Μόσχας στα τουρκικά, μολοντί στόχος του ιεράρχη ήταν, με την καραμανλίδικη αυτή έκδοση, να ενισχύσει το ορθόδοξο φρόνημα στην επαρχία του.¹⁶

Το 1871 με το Βουλγαρικό Ζήτημα στην όξυνσή του, μετά την έκδοση του φερμανίου σύστασης της Εξαρχίας (Φεβρουάριος του 1870), και τον πατριάρχη Γρηγόριο ζ' να διαπραγματεύεται με την Υψηλή Πύλη τη σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου που θα συζητούσε τη νέα τροπή του Ζητήματος, χιλιάδες Καππαδόκες της Κωνσταντινούπολης διαδήλωναν στο Πατριαρχείο με αίτημα να εκλεγεί μητροπολίτης Καισαρείας ο εκ της Προύσσης Ευστάθιος Κλεόβουλος.¹⁷ Ο τελευταίος όντας Μέγας Πρωτοσύγκελος του Πατριαρχείου, έχαιρε εκτιμήσεως

15. Βλ. εφ. Κωνσταντινούπολις, αρ. 741 (31 Δεκ. 1869).

16. Κυριακή Μαμώνη, «Ο πατριάρχης Γρηγόριος ΣΤ' και η καραμανλίδικη μετάφραση της "Ορθόδοξης Διδασκαλίας" του Πλάτωνος Μόσχας από τον Παΐσιο Καισαρείας», Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 7 (1988-1989), 129-140.

17. Για τον Ευστάθιο Κλεόβουλο, βλ. Α. Λεβίδης, Ιστορικών δοκίμιον διηρημένον εις τόμους τέσσερις και περιέχον την θρησκευτικήν και πολιτικήν ιστορίαν, την χωρογραφίαν και αρχαιολογίαν της Καππαδοκίας, τ. Α', Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήνα 1885, σ. 215-227 και Μ. Γεδεών, Αποσημειώματα, ό.π., σ. 82-85. Επίσης βλ. Π. Ματάλας, ό.π., σ. 214-223 και Δ. Σταματόπουλος, ό.π., σ. 465 σημ. 19.

και από τους αντισχισματικούς και από τους σχισματικούς, και ήταν αυτός ο οποίος, αντικαθιστώντας τον άρρωστο πατριάρχη, αρνήθηκε να παραλάβει το φερμάνι για τη σύσταση Εξαρχίας, που έφεραν στο Πατριαρχείο ο Χρηστάκης Ζωγράφος και ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής. Ο Ευστάθιος Κλεόβουλος είχε καταστεί ο θεωρητικός του Βουλγαρικού Ζητήματος με την έκδοση, το 1864, του έργου του *Ο Βουλγαρισμός*,¹⁸ όπου αντέκρουε τους βουλγαριστές, αυτούς δηλαδή που προπαγάνδιζαν την ύπαρξη και τα δικαιώματα μιας βουλγαρικής εθνότητας και διακήρυτταν ότι «πληθυσμός, φυλή και εθνότητα είναι διακριτέα πολιτικώς και εκκλησιαστικώς» και τους καταδίκασε ως φυλετιστές, ξένους προς το πνεύμα της οικουμενικής Εκκλησίας, δηλώνοντας επιπλέον ότι

«ουδόλωσ δικαιούνται ν' απαιτήσωσι τι ιδιάζον πολιτικόν δικαίωμα κατά γε το επί τέσσαρας αιώνας κρατήσαν Οσμανορρωμαϊκόν δίκαιον [...] επειδή Ρωμαϊκόν γένος ή έθνος (Ρουμ-μιλλετί) εν τη επισήμω γλώσση της Κυβερνήσεως διατείνονται ότι σημαίνει ουχί φυλήν τινα, αλλά το σύνολον των ορθοδόξων υπηκόων, ους αναποσπάστως συνενσωματοί πίσις και Εκκλησία.»¹⁹

Σκληρά κληρικαλικός θεωρούσε ότι η Πύλη, παρεμβαίνοντας στο Βουλγαρικό Ζήτημα, παραβίαζε τα «αρχαία προνόμια» που παραχώρησε στην Εκκλησία ο σουλτάνος Μεχμέτ Β'. Στις γενικές συνελεύσεις που έλαβαν χώρα προ του Σχίσματος υποστήριζε ότι σε περίπτωση που η αποδοχή της αρχής του εθνοφυλετισμού γινόταν αποδεκτή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο πλαίσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τίποτε δεν εμπόδιζε να την ενστερνιστούν και οι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Ρωσίας.

Η εκλογή του Ανθίμου ζ',²⁰ τον Σεπτέμβριο του 1871, ο οποίος διαδέχτηκε τον παραιτηθέντα Γρηγόριο ζ', μετά το ναυάγιο σύγκλησης

18. *Ο Βουλγαρισμός προ του Ιστορικού, του Εθνοπολιτικού και του Εκκλησιαστικού βήματος*, Κωνσταντινούπολη 1864. Είναι επίσης ο συγγραφέας του *Επιστολιμαίου Υπομνήματος της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας προς τας λοιπάς ορθοδόξους αυτοκεφάλους αγίας Εκκλησίας περί της κατά τα έτη 1868-1870 πορείας του κατά Βουλγάρους εκκλησιαστικού ζητήματος*, Κωνσταντινούπολη 1870. Βλ. Μ. Γεδεών, *Έγγραφα*, ό.π., σ. 276-298.

19. *Ο Βουλγαρισμός*, ό.π., σ. 122-123.

20. Είχε πατριαρχήσει ήδη δύο φορές: το 1845-1848 και το 1853-1855· βλ. Β. Ν. Σταυρίδης, *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι, 1860-σήμερα*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1977, σ. 198-207.

της Οικουμενικής Συνόδου, υποστηρίχθηκε και από ανατολίτες λαϊκούς αντιπροσώπους, ως αντάλλαγμα για την εκλογή του Ευστάθιου Κλεοβούλου στη μητρόπολη Καισαρείας. Η εκλογή του *δημαίτητος*²¹ Ευστάθιου Κλεοβούλου καθυστέρωσε και πραγματοποιήθηκε μετά την άνοδο του Ανθίμου στον πατριαρχικό θρόνο. Ο Κ. Καλλιάδης στον επικήδειο λόγο του για τον Ευστάθιο Κλεόβουλο (1876) αναφέρει:

«πάντες οι επαρχιώτες εν ενί στόματι και μια καρδιά αυτόν εζήτησαν ως μητροπολίτην παρά της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Ταύτης δ' επί χρόνον πολύν, διά λόγους ους αποσιωπήσαι κρείττον ηγούμαι ή αναπτύξαι ενώπιον υμών, άλλως τε καλώς ειδότων, απαρνουμένης την ικανοποίησιν των δικαίων και πεφωτισμένων πόθων των Καισαρέων, τούτων η ευστάθεια έλαβε τοσαύτας και τοιαύτας διαστάσεις, ώστε εδέησε, προς αποφυγήν μεγαλήτέρων σκανδάλων, όπως, άμα τη εις τον Οικουμ. Θρόνον το τρίτον αναβάσει του γεραρού Πατριάρχου Ανθίμου του Στ', η αγ. και ιερά Σύνοδος ψηφίση, την 30ήν 7βρίου του 1871ου έτους, τον Μέγαν Πρωτοσύγκελλον Ευστάθιον τον Κλεόβουλον μητροπολίτην Καισαρείας Καππαδοκίας.»²²

Πριν από την εγκατάστασή του στη μητροπολιτική του έδρα (Ιούλιος 1872) ίδρυσε, στις αρχές του έτους 1872, στην Κωνσταντινούπολη την «Καππαδοκική Εκπαιδευτική Αδελφότητα», το καταστατικό της οποίας εκδόθηκε στο τυπογραφείο της Ανατολής, ελληνικά και τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες.²³ Σκοπός της Αδελφότητας των εγκαταστημένων στην Πόλη Καππαδοκών, η οικονομική ενίσχυση των σχολείων και η διάδοση της εκπαίδευσης στα χωριά της Καππαδοκίας. Το όραμα του Ε. Κλεοβούλου εναρμονιζόταν πλήρως με τα αιτήματα της εποχής, δηλαδή τη διάδοση και καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας στους αλλόφωνους αδελφούς.

21. Η λέξη *δημαίτητος* χρησιμοποιείται από τον Μ. Γεδεών, βλ. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 83.

22. Βλ. *Τα κατά την μνημόσυνον τελετήν της αδελφότητος Ξηροκρήνης επί τω θανάτω του αιδίου Μητρ. Καισαρείας Ευσταθίου Κλεοβούλου*, Κωνσταντινούπολη 1876, σ. 33. Μεταξύ των ομιλητών στην κηδεία του ιεράρχη περιλαμβανόταν και ο της «Μικράς Ασίας» Ε. Μισαηλίδης, γεγονός που αποδεικνύει τη βαθεία εκτίμηση για το πρόσωπο του Ευστάθιου Κλεοβούλου.

23. Βλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika, Nouvelles additions et compléments. I*, Athènes, Centre d'Études d'Asie Mineure, 1997, no 36.

Στα τέλη Ιουλίου και στις αρχές Αυγούστου 1873 δημοσιεύονται σε κωνσταντινουπολίτικα φύλλα ανταποκρίσεις από την Καισάρεια, με θέμα τη δυσαρέσκεια των κατοίκων από τον χειρισμό ζητημάτων που αφορούσαν τη μονή Τιμίου Προδρόμου στο Ζιντζίδερε ή την Καππαδοκική Εκπαιδευτική Αδελφότητα.²⁴

«Βραχύς χρόνος ήρκησεν όπως οι μετά εξαιρετικού ζήλου και αφοσιώσεως προμαχίσαντες προ διετίας υπέρ του κ. Κλεοβούλου επαρχιώται αυτού αποβάλωσι την προς τον νέον και πεφιλημένον αυτών μητροπολίτην αγάπην και υπόληψιν.»

Το ποίμνιό του απέστειλε διαμαρτυρία στην Ιερά Σύνοδο, υπογεγραμμένη από 500 «επαρχιώτας της Καισαρείας Καππαδοκίας», κατηγορώντας τον Κλεόβουλο, κατά κύριο λόγο, για απολυταρχική διοίκηση.²⁵ Δεν είναι γνωστά τα γεγονότα της βραχείας θητείας του (1871-1876) στη μητρόπολη Καισαρείας και έχει πολλαπλό ενδιαφέρον να ερευνηθούν, γιατί ουσιαστικά αυτά τα χρόνια αρχίζει η συστηματική διείσδυση της εκπαίδευσης στην Καππαδοκία.

Η Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1873, ημέρα Σάββατο (5 şaban 1290), κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο μιας νέας εφημερίδας με τον τίτλο: ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΓΙΑΝΙ ΑΝΑΤΟΛΗ, ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΘΝΙΚΗ. Εκδιδομένη κατά Τρίτην και Παρασκευήν. Η διεύθυνση των γραφείων και του τυπογραφείου της τετρασέλιδης, πεντάστηλης αυτής εφημερίδας ήταν στην οδό Ουζούν Τσαρσή, Ταμπουρατζή Χάνι, αρ. 138, στην Πόλη. Διευθυντής της ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης. Κάτω από τα στοιχεία του τίτλου διαβάζουμε ότι η ετήσια συνδρομή ήταν 8 μετζήτια για τους αναγνώστες της Κωνσταντινούπολης, 10 για τους εξ επαρχίας και 12 για τους ευρισκόμενους στο εξωτερικό. Η καταχώριση στην εφημερίδα κόστιζε 4 γρόσια η αράδα και 8 για τα δέγλωσσα κείμενα. Η τιμή του φύλλου ήταν 3 γρόσια.

Στο πρώτο αριθμημένο φύλλο αντί ΕΤΟΣ Α', όπως θα περίμενε κανείς κανονικά να εγγράφεται, σημειώνεται ΕΤΟΣ ΚΓ' (23νδζού σενέ)

24. Βλ. εφ. Νεολόγος, αρ. 1375 (11/23 Αυγ. 1873).

25. Βλ. εφ. Κωνσταντινούπολις, αρ. 1387 (30 Ιουλ. 1873).

και δίπλα στον αριθμό 1 του φύλλου, εντός παρενθέσεως εμφανίζεται και ο αρ. 1823. Είναι φανερόν ότι ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης ήθελε να δείξει ότι η νέα εφημερίδα αποτελούσε συνέχεια κάποιας άλλης. Ουσιαστικώς, η ονομασία *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή* καμουφλάρει την ονομασία της *Ανατολής*, η κυκλοφορία της οποίας, όπως αποδεικνύεται παρακάτω, είχε απαγορευτεί. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι η αρίθμηση του φύλλου της 5ης Φεβρουαρίου 1874 συνεχίζεται επί τη βάση της αρίθμησης της *Ανατολής*, καταργώντας με αυτόν τον τρόπο την έκδοση της νέας εφημερίδας και παραπέμποντας στην παλιά *Ανατολή*.

Το πρώτο φύλλο της *Μικράς Ασίας γιάνι Ανατολή* εκδόθηκε δίγλωσσο, στα ελληνικά και στα τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες. Στην πραγματικότητα όμως, μόνο η 1η και η 4η σελίδα είναι δίγλωσση, ενώ οι υπόλοιπες σελίδες της εφημερίδας είναι τυπωμένες στα τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες. Ενδεχομένως αυτό έγινε εσκεμμένα προκειμένου να διαφοροποιηθεί η εικόνα του νέου φύλλου από εκείνη της *καρμανλίδικης Ανατολής*, της οποίας η κυκλοφορία είχε απαγορευτεί. Τα δύο άλλα φύλλα της συλλογής Ι. Γενναδίου, αρ. 12/1834 (23 Οκτ. 1873) και ο αρ. 1862 (5 Φεβρ. 1874) είναι τυπωμένα αποκλειστικώς στην τουρκική με ελληνικούς χαρακτήρες. Δίπλα στο όνομα του Ευαγγελινού Μισαηλίδη, ο οποίος δηλώνεται ως πρώτος τη τάξει εκδότης (*μουελλίφ εββέλ*), φιγουράρει ως δεύτερος συντάκτης (*μουελλίφι σανί*) ο Ιωάννης Σεραφειμίδης, για τον οποίο δεν βρέθηκαν πληροφορίες.

Ο Γεδεών γράφει:

«από Αυγούστου 1873 ήρχισεν εκδιδόμενη δις της εβδομάδος, υπό τίτλον “Μικρά Ασία, γιάνι (= δηλαδή) Ανατολή”, εις σχήμα μέγα, και τουρκιστί (ως πρότερον) και ελληνιστί, σφοδρώς κατακρίνουσα τας πράξεις του πατριάρχου Ανθίμου ΣΤ’ του Κουταλιανού. Πάντα τα εκκλησιαστικά άρθρα έγραφον εγώ, δωρεάν, κατά παράκλησιν του Μισαηλίδου, του οποίου την φιλοπάτριδα εργασίαν εσεβόμην, και μάλιστα ότε έμαθον εξ αυτού τούτου ότι συνόδευε, νέος ων, τον Lebas κατά την εις Φρυγιάν, εις Καρίαν και εις Αττάλειαν περιήγησιν αυτού. Μετά εν έτος εχωρίσθη η “Ανατολή” εις δύο: την τουρκιστί γραφομένην και την ελληνιστί υπό τον τίτλο “Μικρά Ασία”, προσενεχθείσα εις εμέ αντί του Γ. Πολυχρονιάδου.²⁶ Εγώ παραιτήσας την ευθύνην εκδόσεως και συντάξεως, αφήκα την δυστυχή εφημερίδα εις αγύρτην τινά, οδηγήσαντα

26. Ο Μ. Γεδεών αναφέρει ότι ο Πολυχρονιάδης το φθινόπωρο του 1874 ανέ-

την επιχείρισιν εντός ενός έτους, εις καταστροφήν.²⁷ Μετά δύο έτη, την “Ανατολήν”, εχωρίσαμεν εις δύο εκδόσεις, πολιτικήν (τουρκιστί) και εκκλησιαστικήν (ελληνιστί), και ταύτης εκδότης και συντάκτης ήμην εγώ, από της 24 Φεβρουαρίου μέχρι της 3 μαΐου 1877 ότε ανέστειλα την έκδοσιν επί τινας ημέρας, ήδη κηρυχθέντος του ρωσσοτουρκικού πολέμου. Ζητηθείς όμως από τη 31 μαΐου φιλικώς δήθεν, υπό του υπουργού της αστυνομίας ανεχώρησα τη 1η Ιουνίου κρυφίως εις Αθήνας.»²⁸

λαβε την ελληνική Μικρά Ασία την οποία άφησεν ευθύς σχεδόν, βλ. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 27-28. Για την εφημερίδα Μικρά Ασία, *Εφημερίς του Λαού*, βλ. Π. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970). Περιγραφικός κατάλογος*, Αθήνα 1993, σ. 231 και Σ. Ταρίνας, *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης. Α΄ Μέρος – Εφημερίδες*, Ισταμπούλ, εκδόσεις Ηχώ, σ. 88-89.

27. Πρόκειται για τον Παναγιώτη Γώγο, σύμφωνα με καταγγελία του Ε. Μισαηλίδη που δημοσιεύεται στον *Νεολόγο* (19 Αυγ. 1875), βλ. Σ. Ταρίνας, ό.π., σ. 89.

28. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 12-13. Ο Μ. Γεδεών με τον Ε. Θωμά υπήρξαν συντάκτες της εφ. *Ανατολή*, ιδιοκτησίας Ε. Μισαηλίδη. Για την εφημερίδα αυτή βλ. Π. Χριστόπουλος, ό.π., σ. 31 και Σ. Ταρίνας, ό.π., σ. 34-35. Ο Ελευθέριος Θωμά συνέγραψε τη μελέτη: *Οι Φαναριώται. Ιστορική πραγματεία. Συνέταξεν Ελευθέριος Θωμά, Κωνσταντινούπολη 1878* (βλ. Ηλιού-Πολέμη, αρ. *1878. 474). Πρόκειται για μελέτη 44 σελίδων που εξετάζει τη δράση των Φαναριωτών από τα πρώτα χρόνια της άλωσης, τον ρόλο και τις υπηρεσίες τους προς την οθωμανική αυτοκρατορία. Το βιβλίο περιλαμβάνει, σε ελληνική μετάφραση, δύο σουλτανικά φερμάνια που είχαν παραλήπτη τον Αλέξανδρο Κ. Μουρούζη. Η μελέτη αφιερώνεται στον Γεώργιο Ζαρίφη. Στο Οθωμανικό Αρχείο Πρωθυπουργίας της Ισταμπούλ εντόπισα έγγραφο της υπηρεσίας Maarif-i Nezaret, το οποίο απαντά στην αίτηση του Ε. Μισαηλίδη να του δοθεί η άδεια για την έκδοση βιβλίου με τίτλο *Φαναριώται*. Το έγγραφο τον πληροφορεί για τη διαδικασία που έπρεπε να ακολουθήσει, βλ. BOA, ME MKT 31/167 (22 Σαμπάν 1292/23 Σεπτ. 1875), το οποίο εκδίδεται στο Παράρτημα της μελέτης αυτής. Το βιβλίο τελικώς εκδίδεται τρία χρόνια αργότερα, χωρίς όνομα τυπογραφείου και χωρίς τη σημείωση επί του τίτλου ότι εκδόθηκε με την άδεια της υπηρεσίας Maarif-i Nezaret. Ενδεχομένως, αυτό σημαίνει ότι δεν δόθηκε η πολυπόθητη άδεια έκδοσης και τυπώθηκε λάθρα. Ο Ελευθέριος Θωμά το 1874 φαίνεται να θέλει να εγκαινιάσει μια σειρά μελετών για τα μνημεία της Πόλης, την οποία επιγράφει «Αρχαιολογία Κωνσταντινουπόλεως». Το πρώτο τεύχος ήταν αφιερωμένο στον οβελίσκο του Ιπποδρόμου (*Ο εν τω Ιπποδρομίω οβελίσκος*, υπό Ελευθερίου Θωμά, τεύχος Α΄. Εν Κωνσταντινουπόλει 1874· βλ. Ηλιού-Πολέμη, αρ. *1874.71). Μέχρι στιγμής δεν εντοπίστηκε άλλο τεύχος της σειράς στην Ελληνική Βιβλιογραφία. Το 1876 εξάλλου εξέδωσε μελέτη με τον τίτλο *Οι εν Παρισίοις Ελληνισταί και ο Βρουνέ δε Πρελ* (Brunet de Presle) υπό

Αλλού, με την ευκαιρία δήλωσής του για τα φιλορωσικά του αισθήμα-
τα, θα γράψει ο Γεδεών για τη θητεία του στην ελληνική (εκκλησιαστι-
κή) *Μικρά Ασία*:

«Ανέλαβον 'να γράφω επίσης υπό πνεύμα φιλορθόδοξον εις την Ελληνι-
κήν “Μικράν Ασίαν”, εργαζόμενος προς θεραπείαν του βουλγαρικού
σχίσματος συνεργαζόμενος μετά του νομομαθούς Μάρκου Μπαλαμπά-
νωφ· αυτός υπέβαλέ μοι την φιλάδελφον ιδέαν ταύτην, 'να γράφωμεν εν
πνεύματι χριστιανικής αγάπης εγώ μεν εις την “Μικράν Ασίαν” του
Μισαηλίδου, αυτός δε εις την ιδίαν αυτού βουλγαρικήν εφημερίδα
“Βιέκ” (Αιώνια). Δυστυχώς αφήκα την “Μικράν Ασίαν” εις τη διαχείρι-
σιν και σύνταξιν αχρείου ανθρώπου, καταστρέψαντος αυτήν.»²⁹

Δεν γνωρίζουμε πότε σταματά η κυκλοφορία της καραμανλίδικης
Μικράς Ασίας, ουσιαστικά δηλαδή πότε ο Μισαηλίδης επέστρεψε στον
τίτλο *Ανατολή*. Αν, σύμφωνα με τον Γεδεών, το 1877 εγκαινιάστηκε η

Ελευθερίου Θωμά. Μετατύπωσης Πανόπης. Εν Σύρω 1876 (βλ. Ηλιού-Πολέμη, αρ.
*1876.492) και τη βιογραφία της αυτοκράτειρας Ευδοκίας στο περ. *Εστία* (τ. 2, αρ.
28, σ. 435-438). Το 1877 δημοσίευσε μελέτη για τον Ακάθιστο Ύμνο (βλ. *Ζακύν-
θιος Ανθών*, τ. 2 αρ. 21 (1877), 295-299). Το 1878, χρονιά που κυκλοφορεί η μελέ-
τη του για τους *Φαναριώτες*, αναγγέλλει και την έκδοση περιοδικού ποικίλης ύλης
με τον τίτλο *Βυζαντινόν πανόραμα*. Η τρισέλιδη αγγελία, συσταχωμένη στο αντι-
τυπο της έκδοσης της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων με ημερομηνία 14
Μαρτίου 1878, φέρει τον τίτλο *Βυζαντινόν πανόραμα: σύγγραμμα περιοδικόν εκδι-
δόμενον κατά δεκαπενθήμερον υπό Ελευθερίου Θωμά τη συμπράξει διαπρεπών λο-
γίων*, εν Κωνσταντινουπόλει: [χ.ε.], 1878 (γ' σ., 17 εκ.). Δεν δηλώνεται το όνομα
του εκδότη, ωστόσο καταγράφεται η διεύθυνσή του: Γαλατά, Πεμπτοπάζαρο, οδός
Ομέρ αρ. 10, όπου θα έπρεπε να απευθύνονται οι συνδρομητές. Είναι χαρακτηριστι-
κά όσα αναγράφει στην αναγγελία της έκδοσης του περιοδικού αυτού: «Εν ταις ση-
μεριναίς περιστάσεσιν η έκδοσις του αγγελιομένου περιοδικού συγγράμματος ήθελε
θεωρηθή περιττή, πολλοί δε πιστεύω ότι αντί συγχαρητηρίων θα μοι συλλήπηθώσιν
εκ των προτέρων διότι και πάλιν οι κόποι μου θα στεφθώσι δι' αποτυχίας. Αλλ' ου-
δόλως αποθαρρυνθείς εκ των σκέψεων τούτων, θα ρίψω και πάλιν τον κύβον, επα-
φιέμενος πλέον εις την επιεική του δημοσίου υποστήριξιν, όπερ πιστεύω ότι εννόησε
πλέον την ανάγκην της μετά θερμότερου ζήλου καλλιέργειας των γραμμάτων...».
Δηλώνεται ότι το πρώτο τεύχος θα κυκλοφορήσει την 15η Απριλίου [1878]. Δεν
γνωρίζουμε αν τελικώς το περιοδικό εκδόθηκε. Στην έρευνα που κάναμε δεν βρέθη-
καν τεύχη του. Πιθανότατα αυτό έμεινε στο στάδιο της αναγγελίας.

29. Μ. Γεδεών, *Μνεία των προ εμού, 1800-1863-1913*, Αθήνα 1934, σ. 224-
225.

κυκλοφορία δύο εκδόσεων της εφ. *Ανατολή*, το πολιτικό φύλλο στην τουρκική γλώσσα με ελληνικούς χαρακτήρες και το εκκλησιαστικό στα ελληνικά, τότε πιθανότατα αυτήν τη χρονιά ο Μισαηλίδης επέστρεψε στη χρήση του παλιού τίτλου της εφημερίδας του. Μια έρευνα στον κωνσταντινουπολίτικο τύπο του έτους 1877 ενδεχομένως να επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας. Καταγράφεται κι αυτό στα desiderata της έρευνας για την ιστορία της καραμανλίδικης *Ανατολής*. Αξίζει πάντως να μνημονευθεί ότι σε δύο οθωμανικά έγγραφα του έτους 1875³⁰ ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης δηλώνεται ως εκδότης των εφημερίδων *Μικρά Ασία* και *Asya-yi Suğra*, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι κυκλοφορούσαν ακόμη η ελληνική και η καραμανλίδικη *Μικρά Ασία*, η οποία, για να διαχωρίζεται από την ομώνυμή της ελληνική, ονομαζόταν *Ασιαί Σουγγρα* ή *Ασιαί Σαγίρ*,³¹ μετάφραση στα αραβικά της *Μικράς Ασίας*.

Από τις πληροφορίες που διασώζονται στο έργο του Μ. Γεδεών για την έκδοση της καραμανλίδικης και της ελληνικής εφημερίδας *Μικρά Ασία*, διαπιστώνει κανείς ότι δεν γίνεται καμιά αναφορά στην απαγόρευση της έκδοσης της *Ανατολής* τον Ιούλιο του 1873 και την αντικατάστασή της με το νέο φύλλο *Μικρά Ασία*, *γιάνι* (= δηλαδή) *Ανατολή*.³² Σε δημοσίευμα όμως του Πέτρου Μισαηλίδη,³³ εγγονού του

30. BOA, ME. MKT 31/126 (1292 § 16/17 Σεπτ. 1875) και ME. MKT 33/51 (1292 Z 21/18 Ιαν. 1876), τα οποία εκδίδονται στο Παράρτημα της μελέτης αυτής. Από τα τεκμήρια αυτά μαθαίνουμε ότι ο Ε. Μισαηλίδης ζητούσε από το Τμήμα Αστυνομικής Ασφαλείας (Zabtiye Nezareti) της Πόλης άδεια να ανοίξει δεύτερο τυπογραφείο στον Γαλατά, το οποίο θα διηύθυναν οι γιοι του, Θεαχένης και Χρίστος. Το αίτημά του διαβιβάστηκε στην Υψηλή Πύλη, από την οποία ζητούνταν να γνωμοδοτήσει, καθόσον στον κανονισμό περί τυπογραφείων (matbaa nizâmnamesi) δεν ήταν σαφές αν ένας τυπογράφος δικαιούνταν να ανοίξει και δεύτερο τυπογραφείο.

31. Βλ. παρακάτω σ. 33-34 το μεταγραμμένο καραμανλίδικο κείμενο, όπου η εφημερίδα σημειώνεται ως *ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ γιάνη Ασιαί Σαγίρ*. Επίσης το 1875, ο Μισαηλίδης καταγγέλλει τον Π. Γώγο, διευθυντή της ελληνικής έκδοσης της εφημερίδας *Μικρά Ασία*, αναφέροντας ότι «βλάπτει καιρίως και καταστρέφει τα συμφέροντα της τε *Μικράς Ασίας* και της *Ασιαί Σουγγρα*», βλ. *Νεολόγος* (19 Αυγ. 1875).

32. Επί της μαρτυρίας του Γεδεών βασίστηκε και το λήμμα *Ανατολή / Μικρά Ασία*, *γιάνι* [δηλαδή] *Ανατολή*, βλ. Δ. Σταματόπουλος, «*Ανατολή / Μικρά Ασία*, *γιάνι* [δηλαδή] *Ανατολή*», *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974, Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, (επιμ.) Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάνγου, τ. Ι, Αθήνα 2008, σ. 204-205.

33. Βλ. εφ. *Προσφυγικός Κόσμος* (φ. 2682, 7 Αυγ. 1982). Στο δημοσίευμα ο

Ευαγγελινού, καταχωρίζεται η πληροφορία ότι η εφημερίδα *Ανατολή*

«παύτηκε οριστικά στις 30/11.8.1873 από την τουρκική λογοκρισία μαζί με τη Βουλγάρικη *Τούρτσια*³⁴ και την Αρμενική *Σεδάι Χακικιάτ* (Φωνή της Αλήθειας),³⁵ για το άρθρο της στις 27/9.8.1873 με τίτλο “Ακύρωση του σχίσματος και συμβιβασμός μετά της Βουλγαρικής Εξαρχίας”, όπου κατέκρινε σαν εθνικά ασύμφορη και επικίνδυνη τη θρυλούμενη ακύρωση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο του “Συνοδικού Όρου” του εκκλησιαστικού σχίσματος. Το περιεχόμενο του άρθρου της θεωρήθηκε εμπρηστικό για τη διατάραξη των ομαλών σχέσεων και της ομόνοιας των λαών της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.»

Με την παύση της *Ανατολής* τον Αύγουστο του 1873 κλείνει, κατά τον Π. Μισαηλίδη, η δεύτερη περίοδος (1851-1873) του κύκλου της εφημερίδας.³⁶ Στο δημοσίευσμά του ο Π. Μισαηλίδης δεν αναφέρει την πη-

Π. Μισαηλίδης σημειώνει ότι αποστέλλονταν δωρεάν στη νεοσύστατη τότε Δημόσια Βιβλιοθήκη του Ηρακλείου Κρήτης, μαζί με τις άλλες εκδιδόμενες στην Πόλη ελληνικές εφημερίδες *Φάρος του Βοσπόρου*, *Νεολόγος*, *Κωνσταντινούπολις*, *Ανατολικός Αστήρ*, *Θεατής* και *Τύπος*, προφανώς χάρη στη φροντίδα του Δ. Βικέλα. Ωστόσο, στη Βικελία Βιβλιοθήκη δεν βρέθηκε ίχνος από τα προαναφερθέντα φύλλα.

34. Στην εφ. *Βυζαντίς*, αρ. 684 (9 Αυγ. 1873) εντοπίστηκε η εξής πληροφορία για την εφημερίδα «Τουρκία»: «Επειδή η εφημερίς “Τουρκία” εν τω υπ. αριθ. 182 φύλλω αυτής δημοσίευσε κύριον άρθρον υπό την επιγραφήν “Η Αγγλία εν Ελμινά”, εν ω περιέχονται υπαινιγμοί κακόβουλοι κατά της κυβερνήσεως της Α.Μ. της Βασιλείσσης της Αγγλίας. Επειδή η Αυτοκρατορική Κυβέρνησις δεν δύναται να ανέχεται τοιούτους υπαινιγμούς και εκφράσεις απευθυνομένας κατά δυνάμεων φίλων και συμμάχων της Υψηλής Πύλης ο κ. υπεύθυνος συντάκτης της εφημερίδος ταύτης ειδοποιήται ότι η ανανέωσις των παρεκτροπών τούτων θέλει συνεπαγάγει την κατ’ αυτού εφαρμογήν των εν ενεργεία ποινών. Η παρούσα επιτίμησις δίδεται διά πρώτην φοράν τω κ. Βορδεάνω, υπευθύνω συντάκτη της εφ. “Τουρκία”. Υψηλή Πύλη τη 7/19 Αυγ. 1873. Ο Διευθυντής του Τύπου ΝΟΥΖΕΤ».

35. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η εφημερίδα *Seda-i Hakikat*, ιδιοκτησίας Mikayel Ekserdjian, κυκλοφόρησε από το 1870 ως το 1873, δηλαδή μέχρι την απαγόρευση της έκδοσής της, βλ. Hasmik Stepanyan, *Ermeni Harfi Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727–1968). Bibliographie des livres et de la presse Armeno-Turque*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005, σ. 570-571. Στις ελληνικές εφημερίδες του 1873 που ανέτρεξα, δεν βρήκα αναφορές για την απαγόρευση της κυκλοφορίας της *Seda-i Hakikat*.

36. Κατά τον Π. Μισαηλίδη, η κυκλοφορία της *Σαρκ* (= *Ανατολή*) στη Σμύρνη αποτελούσε την πρώτη περίοδο στην ιστορία της *Ανατολής*. Για τη *Σαρκ*, βλ. Ευαγ-

γή του και δυστυχώς στη συλλογή των φύλλων της Ανατολής,³⁷ που διαθέτουμε ή εντοπίσαμε σε βιβλιοθήκες, δεν σώζεται η χρονιά 1873, προκειμένου να εξετάσουμε ιδίους όμμασι το πνεύμα και τον χαρακτήρα του επίμαχου άρθρου, το οποίο στάθηκε αιτία να απαγορευθεί η έκδοση της εφημερίδας. Στον τύπο της Πόλης αυτής της περιόδου βρέθηκαν ωστόσο ορισμένες πληροφορίες για την απαγόρευση της κυκλοφορίας της Ανατολής, τη δεύτερη στην ιστορία της εφημερίδας.

γελία Μπαλτά, «Καραμανλίδικος τύπος (Σμύρνη 1845-Αθήνα 1926)», στον τόμο *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002, (εκδ.) Λουκία Δρούλια, Αθήνα 2005, σ. 125.

37. Από τα μικροφίλμς της συλλογής του Ιορδάνη Παμπούκη έχουν καταταθεί στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ, Αθήνα) οι φωτοτυπίες των ετών:

1851 (αρ. 29-49)

1852 (αρ. 59-84, 87, 90, 92-95, 97-98)

1853 (αρ. 99-104, 106-149)

1854 (αρ. 151-176, 179-193, 195-201)

1855 (αρ. 203-253)

1856 (αρ. 254-259, 261-265, 267, 269, 271-275, 277, 279-306)

1857 (αρ. 307-316, 318-321, 323-324, 335-338, 340-342, 344-351, 353-354, 356-357)

1862 (αρ. 571, 572-603)

1863 (αρ. 604-610, 611-613, 614-617, 619-676)

1866 (αρ. 1001-1039)

1867 (αρ. 1040-1072)

Το 1995, εντοπίστηκαν 5 τόμοι της Ανατολής στο *Oriens Institut* (Istanbul). Πρόκειται για τους τόμους των ετών 1888, 1890, 1892-1894. Το 2008, χάρη στη μεταπτυχιακή μου φοιτήτρια Elif Bayraktar, εντοπίστηκαν σώματα των ετών 1891-1899 στη Milli Kütüphanesi της Άγκυρας. Οι ψηφιοποιημένες φωτογραφίες τους βρίσκονται σήμερα κατατεθειμένες στη βιβλιοθήκη του ΚΜΣ. Εξάλλου, ο συλλέκτης Σ. Ταρίνας δηλώνει ότι έχει φωτοτυπίες ορισμένων φύλλων του 1912, βλ. Σ. Ταρίνας, *Ο ελληνικός τύπος της Πόλης, Α' Μέρος. Εφημερίδες*, [Istanbul], εκδόσεις Ηχώ, 2007, σ. 142. Οι έρευνές μου για τον εντοπισμό άλλων τόμων της Ανατολής συνεχίζονται. Εξακολουθούν ακόμη να λανθάνουν τόμοι των κρίσιμων δεκαετιών 1870-1890. Η καλύτερη μέχρι σήμερα βιβλιογραφική μελέτη για την εφημερίδα Ανατολή παραμένει αυτή του Π. Μισαηλίδη, η οποία εκδόθηκε σε συνέχειες στην εφ. *Προσφυγικός Κόσμος* από τον Ιούλιο ως τον Νοέμβριο του 1982, και κυκλοφόρησε σε φωτοτυπημένα σώματα ως φυλλάδιο: Π. Μισαηλίδης, *Ιστορικές σελίδες του περασμένου αιώνα. Ανατολή*, [Αθήνα] χ.χ. Από το φυλλάδιο αυτό αντλεί ο Α. Αντωνόπουλος, *ό.π.*, σ. 29-31.

Παρενθετικά, τον Δεκέμβριο του 1865 είχε ανασταλεί η έκδοση της ελληνικής Ανατολής,³⁸ η οποία, μόλις εκείνο το έτος, είχε αρχίσει να κυκλοφορεί με υπεύθυνο συντάκτη τον Ευαγγελινό Μισαηλίδη, διευθυντή και εκδότη τον Πέτρ. Πουρναρά, και πρώτο συντάκτη τον ποιητή-λογοτέχνη Χριστόφορο Σαμαρτζίδη, γνωστό από το μυθιστόρημά του *Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως*.³⁹ Αιτία ήταν η φράση:

«ράκος η Εκκλησία ημών, ράκος η πίστις ημών, αφ' ότου την περιωρίσαμεν εις το υλικόν αυτής μέρος, αι εκκλησίαι ημών κατήντησαν αποθήκαι σανίδων κεχρωματισμένων, και ο Νόμος και η σκιά του Πνεύματος ποιεήσατο θέσιν εις ξόανα, εικόνας, ζωγραφίας, αθλιότητας),

που περιλαμβανόταν σε επικριτικό για το Πατριαρχείο άρθρο της Ανατολής. Ο πατριάρχης Σωφρόνιος Γ' σε επιστολή του προς τον τύπο βρίσκει την ευκαιρία εξαιτίας της έκφρασης αυτής να καταγγείλει τον Μισαηλίδη ως βλάσφημο, χωρίς να αναφερθεί στα κακώς κείμενα της Εκκλησίας που έθιγε το άρθρο της Ανατολής. Μέλη της ρωμείκης κοινότητας της Πόλης έσπευσαν να συμπαρασταθούν στον πατριάρχη με επιστολή τους.⁴⁰ Εξαιτίας της αντίδρασης αυτής ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης αναγκάστηκε να ζητήσει δημόσια συγγνώμη και να αναστείλει την ελληνική έκδοση της εφημερίδας του.

Η παύση της εφ. Ανατολή

Υπό τον τίτλο «Μία σκανδαλώδης αγγελία» το κύριο άρθρο της *Κωνσταντινουπόλεως* της 11ης Ιουλίου 1873 ανέφερε ότι στον *Ανατολικό*

38. Στο Scrapbook 76/2 υπάρχει το φύλλο της ελληνικής Ανατολής (16 Δεκ. 1865), αρ. 49, από όπου πληροφορούμαστε ότι ήταν ημερήσιο φύλλο με γραφεία στον Γαλατά, «εις το κατά την οδόν Κιού εξιέρ Σεκερτζή, Μπογιατζή Χάν» και ότι «Έκαστον φύλλον πωλείται αντί παράδων 20». Για την αναστολή της έκδοσής της, βλ. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 11-12.

39. Στον ηλεκτρονικό κατάλογο της Ελληνικής Βιβλιογραφίας του 19ου αιώνα («Βιβλιολογικό Εργαστήρι Φίλιππος Ηλιού» (http://www.benaki.gr/bibliology/search_simple.asp), καταγράφονται οι εκδόσεις των λογοτεχνικών αλλά και των παιδαγωγικών του έργων. Για τις ημέρες της δημοσιογραφικής ζωής του Χρ. Σαμαρτζίδη, βλ. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 37-38.

40. Δ. Σταματόπουλος, ό.π., σ. 449· βλ. επίσης εφ. *Ανατολικός Αστήρ*, αρ. 322 (3 Ιαν. 1866/16 Σιαμπάν 1282), όπου δημοσιεύεται η επιστολή του Σωφρονίου.

*Κήρυκα*⁴¹ της παρελθούσης Δευτέρας καταγράφτηκε ότι «τα μεταξὺ του Οικουμ. Πατριαρχείου και του βουλγαρικού εξαρχείου εκκρεμῇ ζητήματα εντός ολίγου θέλουσι λάβει συνδιαλλακτικόν χαρακτήρα». Η σύνταξη της *Κωνσταντινουπόλεως* σημείωνε ότι δεν θέλει να πιστεύσει τις υπάρχουσες διαδόσεις για να καταλήξει, προβάλλοντάς τα αντι-ανθιμικά της φρονήματα, ότι

«οι ομογενείς εκείνοι ορθόδοξοι, οίτινες διὰ των διαπραγματεύσεων ελπίζουν να πείσωσι τον Οικ. πατριάρχην Ἀνθιμον ὅπως με το αζημίωτόν του κατέλθῃ του θρόνου,⁴² βλέπουσιν ἤδη εκ των εν τῷ Ανατολικῷ *Κήρυκι* ἀνηγγελέμενων ὅτι ο Ἀνθιμος δι' ἄλλων μέσων προσπαθεῖ να διαιωνίσῃ το ὄνομά του ἢ διὰ της προαιρετικῆς παραιτήσεως.»⁴³

Λίγες μέρες αργότερα, στο φύλλο της 30ῆς Ιουλίου, η ίδια εφημερίδα δημοσίευε την επίσημη διάψευση του Πατριαρχείου, η οποία με ημερομηνία 28 Ιουλίου 1873 και υπογραφή του Μεγάλου Πρωτοσύγκελου Δ. Ευελπίδη είχε αποσταλεί σε όλες τις εφημερίδες της Πόλης προς δημοσίευση και δήλωνε κατηγορηματικά ότι «η πορεία της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως απέναντι της σχισματικής εξαρχίας ουδέ κατά κεραίαν παρεκκλίνει της κανονικής λύσεως, ἣν εν αγίῳ Πνεύματι απεφώνησεν και διεχάραξεν η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος». Η καταχώριση της πατριαρχικής διάψευσης συνοδευόταν από το εξής κείμενο, το οποίο και παραθέτουμε, καθώς φωτίζει τα γεγονότα:

41. Δεν καταγράφεται ελληνική εφημερίδα υπό αυτόν τον τίτλο, γεγονός που με κάνει να υποθέτω ότι μάλλον πρόκειται για βουλγαρική εφημερίδα. Στον *Νεολόγο*, αρ. 1394 (4/16 Σεπτ. 1873), καταγράφονται τα βουλγαρικά φύλλα *Ανατολικός Ταχυδρόμος* και *Ανατολικός Χρόνος*. Είναι βέβαιο ότι μια έρευνα στις βουλγαρικές εφημερίδες που εκδίδονταν στην Πόλη την ίδια εποχή θα διαφώτιζε περισσότερο την υπόθεση της Ανατολής και θα έδινε στοιχεία για πιθανές συνεργασίες στην επίλυση του Βουλγαρικού Ζητήματος. Ο Μ. Γεδεών μαρτυρεί εξάλλου ότι συνεργαζόταν με τον Μάρκο Μπαλαμπάνωφ της εφ. «Βιέν», βλ. εδw σ. 227.

42. Ο γιατρός Σαράντης Αρχιγέννης συγκέντρωνε χρήματα με εντολή της Οικονομικής Επιτροπής για να δοθούν στον Ἀνθιμο προκειμένου να απομακρυνθεί από τον πατριαρχικό θρόνο. Είναι καυστικήτατα, για το θέμα αυτό, τα σχόλια του Δ. Νικολαΐδη στο τελευταίο φύλλο της εφ. *Κωνσταντινούπολις*, που κυκλοφόρησε την 1/13 Αυγ. 1873, πριν από την παύση της. Ο Σαράντης Αρχιγέννης πέθανε ένα μήνα αργότερα, βλ. *Βυζαντίς*, αρ. 698 (13 Σεπτ. 1873).

43. Βλ. εφ. *Κωνσταντινούπολις*, αρ. 1378 (Τετάρτη, 11 Ιουλ. 1873).

«Απέχομεν να αναδημοσιεύσωμεν εν τω ημετέρω φύλλω όσα εκ της συναδέλφου Ανατολής ερανισθέντες εξεδώκαμεν εν εκτάκτω παραρτήματι⁴⁴ αναγγέλοντα διαπραγματεύσεις του Οικουμ. Πατριάρχου διά την αναψηλάφισιν του Βουλγαρικού ζητήματος, καθόσον μάλιστα η τε Μ. Πρωτοσυγκελία εκοινοποίησεν εις τας εφημερίδας την επομένην διάψευσιν και η Υψηλή Πύλη λίαν σκληρώς ετιμώρησε την συνάδελφον Ανατολήν παύσασα την έκδοσιν αυτής διά παντός.

Αν, ως πληροφορούμεθα, διά τακρίριου του Πατριαρχείου η Υψηλή Πύλη προέβη εις το αυστηρόν τούτο μέτρον κατά του αξιοτίμου ημών συναδέλφου, δεν δυνάμεθα ή να εκφράσωμεν την έκπληξιν και τον θαυμασμόν ημών επί τω βήματι τούτω του Πατριαρχείου, αναλογιζόμενοι την άκραν αδιαφορίαν και απάθειαν, μεθ' ης έβλεπε δημοσιευμένας εις δύο των ενταύθα ξένων εφημερίδων επανειλημμένας προσβολάς του ορθοδόξου κλήρου και διατριβάς, εκ των επαρχιών δήθεν πεμπομένας εις τα ξενικά ταύτα όργανα, παχυλωτάτας δε εξεμούσας και απιστεύτους ύβρεις κατά των εκτός της πρωτευούσης λειτουργών του Υψίστου. Ελπίζομεν δε ότι η Υψηλή Πύλη, επιδείξασα την αυστηρότητα ταύτην κατά της Ανατολής όπως ικανοποιήση εσπευσμένην απαίτησιν του Οικουμ. Πατριαρχείου, δεν θέλει βραδύνει να τροποποιήση την κατά του συναδέλφου απόφασίν της, εμπνεομένη και εν τη περιστάσει ταύτη υπό των αυτών υπέρ της ελευθερίας της συνειδήσεως και των πεποιθήσεων αισθημάτων, άτινα δ' έκρινον πάντοτε αυτήν εν τη εκτιμήσει της πορείας των διαφόρων οργάνων του τύπου.»

Ο Νεολόγος (30 Ιουλίου) δημοσιεύοντας, και αυτός, τη διάψευση του Πατριαρχείου κατήγγειλε την Ανατολή για διασπορά αβάσιμων φημών και υπογράμμισε κατηγορηματικά ότι «ουδεμία υπάρχει άλλη συμβιβασμού των σχισματικών προς την Ορθοδοξία οδός ή η πλήρης αυτών μεταμέλεια και αποκήρυξις των πεπραγμένων».⁴⁵ Η στάση της *Βυζαντίδος* είναι διαφορετική. Ο Δ. Ξένης, πέραν της καταχώρισης της πατριαρχικής διάψευσης στο φύλλο της 30ής Ιουλίου, χωρίς να κάνει μνεία στο όνομα της Ανατολής, διατυπώνει την απαρέσκειά του για τις μεθόδους που μετέρχεται το Πατριαρχείο:

44. Στο σώμα της εφ. *Κωνσταντινούπολις* που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής δεν περιλαμβάνεται το δεδομένο Παράρτημα. Η Ανατολή, σύμφωνα με όσα γράφονται στη διαμαρτυρία του Πατριαρχείου, δημοσίευσε το άρθρο «Ακύρωσις του σχίσματος και συμβιβασμός μετά της βουλγαρικής εξουχίας» την 27η Ιουλίου 1873.

45. Βλ. εφ. *Νεολόγος*, αρ. 1365 (30/11 Αυγ. 1873).

«Καθ' ἐκάστην ἐν τοῖς ἐφημερίσι δημοσιεύονται φαντασιώδεις πληροφορίες καὶ ἀποκαλύψεις δῆθεν περὶ συμμαχιῶν, διαπραγματεύσεων καὶ τοιάσδε ἢ τοιάσδε λύσεις τοῦ δαίμονος ἢ δαίμονος ζητήματος, καὶ ὅμως οὐδεμία κυβέρνησις ἐθεώρησεν ἀξιοπρεπές ἢ πολιτικόν το κατελθεῖν ἐπισήμως εἰς τὴ δημοσιότητα καὶ διαψεύσαι τὰς τοιαύτας δημοσιεύσεις», καὶ καταλήγει, «ἀποδοκιμάζομεν μὲν ὅλαις δυνάμεσι τοὺς διαδίδοντας ἀνυπάρχοντας καὶ παρὰμεμρφωμένους εἰδήσεις περὶ σπουδαίου ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, δὲν βλέπομεν ὅμως καὶ τὴν ἀνάγκην ἐπανειλημένων ἐκ μέρους τῆς Μ. Ἐκκλησίας διαψεύσεων καὶ τοῦτο δι' ἐκφράσεων ἥκιστα μεμετρημένων, ἀφοῦ μάλιστα ὁ γνωστός Συνοδικὸς Ὅρος δὲν ἀποκλείει τὴν διαλλαγὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' ἀνόδου τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν οδὸν τοῦ καθήκοντος, τοιαύτη δὲ ἐπ' ἀνόδος δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐπιτευχθῇ ἀνεὺ διαπραγματεύσεων.»⁴⁶

Ὡστόσο, σὲ σύσκεψη τῆς Ἱεράς Συνόδου καὶ τοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου, ποὺ ἔλαβε χώρα τὸν Αὐγούστου γιὰ νὰ ἐξετάσει τὴν ἀναφορὰ τῆς «Ἐπιτροπῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ Γένους», μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε τὴν παραίτηση τοῦ πατριάρχου, βάσει τῆς μαρτυρίας τοῦ μητροπολίτη Γάνου καὶ Χώρας, ἀποδείχθηκε ὅτι τελικῶς ὁ πατριάρχης Ἀνθίμος εἶχε συζητήσει μὲ τὸν υπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Ρασίτ Πασά τοὺς ὅρους ἐνός συμβιβασμοῦ μὲ τὴν Ἐξουχία.⁴⁷ Ἡ «Ἐπιτροπὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ Γένους» ἢ «Ἐπιτροπὴ τοῦ Λαοῦ» δραστηριοποιούνταν μετὰ τῶν συντεχνιῶν μαζεύοντας ὑπογραφές γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ πατριάρχου ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ θρόνον, λόγω τῆς ἀνικανότητάς του, καὶ πρωτοστατοῦσε στὶς ἐτεψίδες (ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη *edepsi* = ἀναίσχυντος) διαδηλώσεις κατὰ τοῦ πατριάρχου, ὅπως ἐπὶ λέξει γράφει ἡ *Βυζαντίς*.⁴⁸ Ὁ υπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Λαοῦ νὰ κατεβάσει τοὺς τόνους, δεσμευόμενος ὅτι ἡ «Κύβερνησις θέλει λάβῃ πρόνοιαν ὅπως ικανοποιηθῶναι τοῦ λαοῦ εὐχαί διὰ τῆς τακτοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν τοῦ γραικικοῦ ἔθνους πραγμάτων». Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ διευθυντὴς Τύπου Νουζχέτ καλοῦσε τοὺς διευθυντές τῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων γιὰ νὰ τοὺς συστήσει νὰ εἶναι προσεκτικοὶ σὲ ὅσα δημοσιεύουν σχετικὰ μὲ τὴν «Ἑλληνοβουλγαρικὴ υπόθεσις», ὑπογραμμίζοντάς τοὺς ὅτι «ἡ πολιτικὴ σύνεσις ἀπαιτεῖ τὴν ἀπὸ τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ ζητήματος τοῦτου

46. Βλ. ἐφ. *Βυζαντίς*, ἀρ. 680 (30/11 Αὐγ. 1873).

47. Βλ. Δ. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 345.

48. Βλ. ἐφ. *Βυζαντίς*, ἀρ. 699 (17 Σεπτ. 1873).

αποχήν του ελληνικού τύπου» μετά την ταραχή που δημιούργησε η είδηση για συνεννοήσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την Εξαρχία.⁴⁹

Καθ' όλη τη διάρκεια του μηνός Αυγούστου και μέχρι τις 29 Σεπτεμβρίου, ημέρα παραίτησης του Ανθίμου, η κατάσταση στους κόλπους της ελληνορθόδοξης κοινότητας ήταν έκρυθμη, όπως μαρτυρείται στον τύπο της εποχής, που απαιτούσε στην πλειοψηφία του την άμεση παραίτηση του Ανθίμου, «ως απωλέσαντος της εμπιστοσύνης του έθνους».⁵⁰ Ο Νεολόγος έμενε μόνος να υπερασπίζεται τον Άνθιμο και να αντικρούει τις κατηγορίες των λοιπών φύλλων για χρηματισμό των εκδοτών του, αναγκάζόμενος σε ένα μακρύ άρθρο να συνηγορήσει για την πολιτική της εφημερίδας στο Βουλγαρικό Ζήτημα και να θυμίσει την πολιτική που ακολούθησε στα προηγούμενα οκτώ χρόνια.⁵¹ Στις αρχές Σεπτεμβρίου πλήθη Ρωμιών άρχισαν να καίνε φύλλα του φιλοανθιμικού Νεολόγου στην αποβάθρα του Φαναρίου, στο Σταυροδρόμι και τα Ψωμαθειά, με ζητωκραυγές υπέρ του Σουλτάνου, του έθνους, των λογάδων του γένους και της δημοσιογραφίας, ζητώντας την παραίτηση του Ανθίμου.⁵² Κατηγορούσαν τον πατριάρχη ότι ανέχεται να υπαρπάζονται από τους Πανσλαβιστές εκκλησίες και σχολεία της Μακεδονίας και Θράκης. Η Επιτροπή του Λαού είχε αποστείλει επιστολή στον πατριάρχη προτρέποντάς τον «να εγκαταλίπη τους οίκακας του Πατριαρχικού Θρόνου και να μεταβή να εφησυχάση εις την εν Κανδυλή οικία του, καθότι παν ενδεχόμενον απευκαταίον θέλει επιβαρύνει αυτόν και μόνον».⁵³

49. Βλ. το τελευταίο φύλλο της *Κωνσταντινουπόλεως* (1/13 Αυγ. 1873), όπου αναγγέλλεται η παύση της εφημερίδας, διότι, κατά το τακρίρι του διευθυντή Τύπου Νουζχέτ, προσέβαλε τη «φίλη Ρωσσία», διότι ο εκδότης της Δ. Νικολαΐδης κατήγγειλε τη δήμευση από τη Ρωσία των κτημάτων του Παναγίου Τάφου στη Βεσσαβία, μετά την καθαίρεση του πατριάρχη Ιεροσολύμων Κυρίλλου Β', τον Νοέμβριο του 1872. Για το θέμα αυτό βλ. Δ. Σταματόπουλος, *ό.π.*, σ. 346. Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τους μήνες Μάιο, Ιούνιο και Ιούλιο η εφ. *Κωνσταντινούπολις* δημοσίευσε άρθρα κατά του Πανσλαβισμού.

50. Ενδεικτικά αναφέρω τα άρθρα στην εφ. *Βυζαντίς* αυτής της περιόδου.

51. Βλ. εφ. *Νεολόγος*, αρ. 1394 (4/16 Σεπτ. 1873).

52. Βλ. εφ. *Βυζαντίς*, αρ. 696 (10 Σεπτ. 1873) και αρ. 698 (13 Σεπτ. 1873).

53. Βλ. εφ. *Βυζαντίς*, αρ. 695 (6 Σεπτ. 1873).

Η Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή στα χνάρια της παλιάς Ανατολής

Εν μέσω αυτού του εκρηκτικού κλίματος, την 15η Σεπτεμβρίου 1873, ελάχιστες ημέρες προ της παραιτήσεως του Ανθίμου, εγκαινιάζοταν η νέα φάση στην ιστορία της εφημερίδας *Ανατολή* με την κυκλοφορία του φύλλου *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή, Εφημερίς εθνική*. Αξίζει να σχολιαστεί ότι το επίθετο «εθνικός» που χρησιμοποιείται στον υπότιτλο δημιουργεί ερωτηματικά ως προς το εννοιολογικό του περιεχόμενο. Μεταφράζει, άραγε, το «μιλλέτ» με τη διευρυμένη έννοια του «ρουμ μιλλετί» ή προσδιορίζει το «γραικικόν έθνος», διαχωρίζοντάς το από το αντίστοιχο «βουλγαρικό»; Μόνο αν είχαμε στη διάθεσή μας αρκετά φύλλα της νέας εφημερίδας θα μπορούσαμε, από τη μελέτη του ιδεολογικού περιεχομένου των άρθρων της, να αποφανθούμε με κάποια βεβαιότητα για το εννοιολογικό περιεχόμενο της λέξης «εθνική» που χρησιμοποιεί ο εκδότης της Ε. Μισαηλίδης για να την χαρακτηρίσει. Όσο γνωρίζω δεν χαρακτηρίζονται ως «εθνικά» άλλα κωνσταντινουπολίτικα φύλλα της ίδιας εποχής, παρά μόνο στα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα η *Πρόοδος* του Κ. Σπανούδη.

Στην πρώτη σελίδα της εφ. *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή* καταχωρίζεται σύντομο, προσεκτικά διατυπωμένο, σημείωμα στα ελληνικά και στα τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες, για την κυκλοφορία του νέου εντύπου. Ο Ευαγγελινός Μισαηλίδης, προφανώς, κι ας είναι το σημείωμα ανυπόγραφο, δηλώνει στο αναγνωστικό του κοινό ότι παύθηκε πριν από ένα μήνα η κυκλοφορία ενός εντύπου –δεν αναφέρει όνομα– με ιστορία πίσω του τριάντα χρόνων, επειδή θέλησε να διαφωτίσει την κοινή γνώμη («κατά του εν τοις ημετέροις πατριαρχείois εν ου παικτοίς παιζομένου δράματος»). Στο τουρκικό κείμενο του σημειώματος που βρίσκεται τυπωμένο επίσης στην πρώτη σελίδα του νέου φύλλου χρησιμοποιείται η λέξη «Όπερα». Η επιλογή των λέξων δεν είναι τυχαία. Εξάλλου, λίγες μέρες πρωτύτερα και ο Ανατολικός Αστήρ θα γράψει: «αληθώς θέατρον εγενόμεθα τω κόσμω εξαιτίας της ημών τοιαύτης διαγωγής», υπονοώντας τις διαδηλώσεις και τα έκτροπα που εξευτέλιζαν «την αξιοπρέπεια της εκκλησίας και τον ιστορικό και περίβλεπτο θρόνο των Χρυσοστόμων, Γρηγορίων και Γενναδίων».⁵⁴ Το σημείωμα

54. Απόσπασμα του δημοσιεύματος στην εφ. *Βυζαντίς*, αρ. 698 (13 Σεπτ. 1873).

κλείνει με τη δήλωση του εκδότη ότι δεσμεύεται να ακολουθήσει την ίδια πολιτική γραμμή με το προηγούμενο έντυπο.⁵⁵ Τα γεγονότα που οδήγησαν στην αναστολή της κυκλοφορίας της *Ανατολής* δεν δηλώνονται σαφώς στο κείμενο, σκοπίμως υποθέτω, αφού, μετά την περιπέτεια της εφημερίδας του, ο Μισαηλίδης είναι αναγκασμένος να κρατά χαμηλούς τόνους και να εναρμονίζεται με τις υποδείξεις της Διεύθυνσης Τύπου, η οποία ζητούσε από τους εκδότες των ελληνικών εφημερίδων της Πόλης να επιδείξουν σύνεση στο χειρισμό της «Ελληνοβουλγαρικής υποθέσεως», όπως την χαρακτήρισε.⁵⁶

Προσεκτικές είναι και οι διατυπώσεις του συντάκτη του άρθρου με τίτλο «Πατριχχανέ» (Πατριαρχείο), το οποίο δημοσιεύεται στα τουρκικά στις εσωτερικές σελίδες του νέου φύλλου.⁵⁷ Ο αρθρογράφος, πιθα-

55. Παραθέτω το κείμενο: «Μην, ακριβώς παρήλθεν αφ' ότου δυσμενής διοίκησις των εθνικών πραγμάτων ημών και αδεξία ηνάγκασεν ημάς, ίνα, κατά καθήκον υψώσωμεν φωνήν κατά του εν τοις ημετέροις Πατριαρχείοις εν ου παικτοίς παιζομένου δράματος και αφ' ότου ιεροεξεταστικήν καταδικήν ετεχνούργησεν αύτη καθ' ημών, οίτινες ουδέν έτερον εζητήσαμεν ουδέν πλέον ή το διαφώτισαι την κοινήν γνώμην· αλλ' εις τον δημοσιογραφικόν ορίζοντα αύθις επανερχόμενοι, μετά μηνιαίον βαρούχιον ύπνον, τα τε εκκλησιαστικά και εθνικά ημών πράγματα και τα πολιτικά της Εσπερίας εν αλλοιώσει παντελεί και μεταβολή ευρίσκομεν, περί ων θέλομεν εξακολουθήσει, διαφωτίζοντες μεν τους ημετέρους αναγνώστας περί της αληθοῦς αυτης φύσεως, γνωστοποιούντες δ' αυτοίς τα κατ' αυτήν, από σήμεραν αρχόμενοι σειράς μηνιαίας επιθεωρήσεως. Πριν ή όμως προβώμεν εις τούτο, καθήκον απαραίτητον ευγνωμοσύνης επιβάλλεται ημίν να αποδώσωμεν τας προσηκούσας ευχαριστίας τη Σ. Κυβερνήσει του λαοφιλήτου άνακτος, ήτις τον τύπον θεωρούσα ως τον φάρον τον καθοδηγήσοντα εις λιμένα εύδιον σωτηρίας τας φυλάς της Ανατολής τας υπό σκήπτρον αυτης και τας επί τούτω τεινούσας από τριακονταετίας ήδη ενεργείας ημών βραβεύουσα έδωκεν υμίν άδειαν της εκ νέου εκδόσεως υπό τον τίτλον "ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ". Ουδεμία δ' αμφιβολία ότι ως ημείς το αυτό τηρήσομεν και εις το μέλλον, όπερ και άχρι τούδε, πρόγραμμα και την αυτήν πορείαν ούτω και οι φίλοι και προστάται της εφημερίδος ημών την ιδίαν προς αυτήν πάντοτε θα επιδείκνυνται εύνοϊαν».

56. Είναι ενδεικτικός ο χαρακτηρισμός του Βουλγαρικού Ζητήματος ως ελληνονορμαϊκής υπόθεσης, ίσως και για έναν επιπλέον λόγο, γιατί γινόταν προφανής ο πολιτικός και στρατιωτικός ανταγωνισμός Ελλήνων και Βουλγάρων για τον έλεγχο της Μακεδονίας και της Θράκης.

57. Θεώρησα σκόπιμο να παραθέσω, μεταγγραμμένο ολόκληρο, το καραμανλίδικο κείμενο, διότι αποτελεί πηγή για τις απόψεις της ηγετικής ομάδας των τουρκοφώνων της Πόλης στις κρίσιμες αυτές στιγμές. Με την ευκαιρία θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους φίλους Sabri Koz, Veli Aydin, Sinan Kuneralp και τον Δημήτρη Παχτίττη που με βοήθησαν στην κατανόηση του κειμένου.

νώς ο ίδιος ο Ε. Μισαηλίδης, δεν αποκλείω όμως και το ενδεχόμενο να είναι ο Μ. Γεδεών, θέτει σαφώς θέμα απομάκρυνσης του Ανθίμου από τον πατριαρχικό θρόνο, καταδικάζει όμως τα έκτροπα που δείχνουν ασέβεια στον θεσμό. Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου αναφέρεται σύντομα η ιστορία της παύσης της Ανατολής: η έκδοσή της απαγορεύτηκε διότι, αντιδρώντας στις φήμες για την άρση του Σχίσματος από τον πατριάρχη Άνθιμο, η εφημερίδα επέλεξε να συνεχίσει τη γραμμή που πάντοτε ακολουθούσε, να υψώσει πρώτη τη φωνή της και να προσπαθήσει να πείσει ότι πρέπει να βρεθούν τρόποι για να σωθούν το έθνος και η Εκκλησία. Όμως, το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο (*Devlet-i Aliye*), στην προσπάθειά του να διαφυλάξει την ομόνοια μεταξύ των υπηκόων του, παρερμήνευσε τη βούληση της εφημερίδας και εξέλαβε εκείνο το άρθρο σαν προσπάθεια να ενσπείρει τον διχασμό.

Ο συντάκτης δηλώνει ότι, ανεξάρτητα από το πρόσωπο που βρίσκεται στον πατριαρχικό θρόνο, είτε λέγεται αυτός Άνθιμος είτε Σωφρόνιος,⁵⁸ είναι καθήκον κάθε χριστιανού να αγωνιστεί για να διαφυλαχθεί η τιμή του οικουμενικού θρόνου, ο οποίος είναι το καταφύγιο και ο προστάτης του έθνους και της πίστης, διότι, όπως επιχειρηματολογεί, εάν η εστία διαλυθεί, δεν θα επιβιώσει ούτε το έθνος ούτε η πίστη. Καταδικάζει λοιπόν τις δημαγωγίες, τα χειροκροτήματα, τις ζητωκραυγές, τα αναθέματα, τους μακρόσυρτους ρητορικούς λόγους και αρθρογραφίες. Συμπαράτάσσεται με αυτούς που επιθυμούν να ακολουθήσουν τις καταστατικές διαδικασίες, διότι, όπως υπογραμμίζει, υπάρχει έθνος, υπάρχουν οι αντιπρόσωποι του έθνους, υπάρχουν κανόνες, υπάρχουν νόμοι. Κατά τον αρθρογράφο δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο πατριάρχης Άνθιμος θα έπρεπε να απομακρυνθεί και να τοποθετηθεί ένας ικανός άνδρας επικεφαλής της Εκκλησίας· διευκρινίζει όμως ότι η παραίτηση ή η καθαίρεση του Ανθίμου, ανεξάρτητα από το πόσο ανάξιος αποδείχτηκε ότι ήταν, πρέπει να γίνει με τρόπο που δεν θα υπονομεύσει το κύρος του ιερού θρόνου. Πιστεύει ότι στις κρίσιμες καταστάσεις που διαμορφώθηκαν πρέπει να τεθούν στο περιθώριο ατομικά συμφέροντα, άσκοπες εχθρότητες και φατριασμοί. Διαπιστώνει ότι το Μεικτό Εθνικό Συμβούλιο δεν μπορεί να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων,

58. Πιστεύω ότι είναι ηθελημένη η αναφορά στον Σωφρόνιο, για να γίνει υπόμνηση της παύσης της ελληνικής Ανατολής το 1865 εξαιτίας της κριτικής που ασκήθηκε στον δεδομένο πατριάρχη. Βλ. παραπάνω σημ. 40.

και γι' αυτό πρέπει να συγκληθεί η Γενική Συνέλευση και να γίνουν τα δέοντα για να δοθεί ένα τέλος σε αυτή τη θλιβερή κατάσταση.

Το κείμενο δίνει το περίγραμμα των συγκρουσιακών σχέσεων⁵⁹ που είχε δημιουργήσει το Σχίσμα. Καταγράφει τις απόψεις του Ε. Μισαηλίδη και αντικατοπτρίζει τις απόψεις της κοινωνικής ομάδας που στηρίζει την εφημερίδα του και εκπροσωπείται μέσω αυτής. Σκιαγραφεί τη στάση της τουρκόφωνης ορθόδοξης κοινότητας στην Πόλη στους κραδασμούς του διασπώμενου ρουμ μιλλετί, το οποίο εκπροσωπούσε παλαιόθεν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και δηλώνει φανερά ή υπονοεί τις επιλογές της διά γραφίδος Μισαηλίδη. Ενδεικτικά:

1. Θεωρεί τον Άνθιμο ζ' ανάξιο της αποστολής για την οποία είχε εκλεγεί, να διευθετήσει, δηλαδή, το Βουλγαρικό Ζήτημα με ήπιους χειρισμούς, αναγνωρίζοντας κάποια μορφή εκκλησιαστικής αυτονομίας στο βουλγαρικό έθνος. Παραμένει ωστόσο το ερώτημα γιατί ο Μισαηλίδης δημοσίευσε το καταγγελτικό του άρθρο για την ακύρωση του Σχίσματος, ενώ θεωρητικά κατατασσόταν στους αντισχισματικούς, όπως αποδεικνύει και η επαγγελματική συνεργασία του με τον Μ. Γεδεών, του οποίου ήταν γνωστές οι αντισχισματικές τάσεις και τα φιλορωσικά αισθήματα.⁶⁰ Είχε υπερισχύσει η «αντιφυλετική» του ιδεολογία ή, πράγμα που θεωρώ και πιθανότερο, επηρεάστηκε από αντιανθιμικούς κύκλους της Εκκλησίας;
2. Υποστηρίζει πιθανότατα και αυτός, όπως και ο Γεδεών, τον Ιωακείμ Β' ως διάδοχο του Ανθίμου στον οικουμενικό θρόνο, κρίνοντας ότι είναι ο ενδεδειγμένος για να αμβλυνθούν οι συνέπειες του Σχίσματος με την προσέγγιση των Ρώσων.
3. Αποφαινεται κατηγορηματικά ότι το Οικουμενικό Πατριαρ-

59. Διατυπώνεται εξαιρετικά ζωντανά στο καραμανλίδικο κείμενο η αγανάκτηση του αρθρογράφου για τους φατριασμούς.

60. Μ. Γεδεών, *Αποσημειώματα*, ό.π., σ. 30-31, 45. Οι απόψεις του επί του Βουλγαρικού Σχίσματος εκτίθενται σε έργο που τύπωσε ανωνύμως: *Μία σελίς εκ της ιστορίας της συγχρόνου εκκλησίας. Σκέψεις ενός ορθοδόξου*, Αθήνα 1874. Βλ. επίσης τη μελέτη του Δ. Σταματόπουλου, «Ο Μ. Γεδεών και η επαναδιοργάνωση του οικουμενιστικού μοντέλου», στον τόμο *Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος: μνήμη Αλκη Αγγέλου. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας*, Πρακτικά Ι' Επιστημονικής Συνάντησης, 3-6 Οκτωβρίου 2002, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 377-387.

χείο είναι η εστία της πίστης και του έθνους –στο καραμανλίδικο κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη *μιλλέτ* και όχι *έθνος*.⁶¹ Η διατύπωση παραπέμπει στον εθναρχικό χαρακτήρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την ιστορική πραγματικότητα του *μιλλέτ* εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο συγγραφέας του κειμένου δείχνει να συνεχίζει να πιστεύει στην ιδεολογία του ορθόδοξου οικουμενισμού εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ο εντοπισμός του πρώτου φύλλου της αβιβλιογράφητης καραμανλίδικης *Μικράς Ασίας γιάι Ανατολή*, η μελέτη της ύλης του, η οποία και κατεύθυνε την έρευνα ώστε να δειχθεί ο καθοριστικός ρόλος της *Ανατολής* του Ε. Μισαηλίδη σε μια κρίσιμη φάση των γεγονότων μετά το Σχίσμα, ανέδειξαν μια αθέατη πλευρά στην ιστοριογραφία της περιόδου, την παρουσία των Καραμανλήδων, των Ανατολιτών της Πόλης, στα δρώμενα. Το θέμα καινοφανές, προκλητικό, απαιτεί ενδελεχή έρευνα για να αποκτήσει ένα, όσο γίνεται, στέρεο σχήμα. Επαναλαμβάνοντας λοιπόν τη φράση του καραμανλίδικου άρθρου του Μισαηλίδη περί Πατριαρχείου «που καθαρήκλα ικτιφά οληνμήσδηρ» (= προς το παρόν περιοριζόμαστε σε αυτά), κλείνω εδώ την πρόδρομη αυτή μελέτη.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ

61. Βλ. όσα λέγονται παραπάνω για τη χρήση του επιθέτου «εθνικός» στον υπότιτλο της νέας εφημερίδας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΕ. ΜΚΤ 31/167

22 § 1292 [23.9.1875]

Μuvakkat Ruhsatname

Evalinoz Misailidi kadim Fenerlilerin ahvaline dair tertib eylediği Fanariyot nâm kitabın tab'ını istid'a eylediğinden kâr ve zararı tarafına âid olmak ve matbu'undan iki nüshasını maarife vermek ve kangı fenne müteallik olduğu levhasının bâlâsına ve tab' olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tâbî'inin ismi ve ma'arifin ruhsatıyla basıldığı ve tarîh-i tab'ı nüsha-i matbu'asının üstüne basılmak ve ba'de't-tab' neşr olunmazdan evvel matbû' iki nüshasının ziri tahtım ve tekrar Meclis-i Ma'arife irae ve takdim ile nazar-ı teftişten geçirilip ber vech-i meşruh basıldığı ve bir güne ilave de vuku' bulmadığı anlaşıldıktan ve iki nüshadan bir nüshası meclisin mührüyle tasdik ile merkûme verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat almak şartıyla yalnız tab'ı zımında iş bu muvakkat ruhsat itâ kılındı.

Fi 12 S sene 92

Fi 10 Eylül 91

İşaret olundu

Μεταγραφή του κειμένου της σ. 241

ΜΕ. ΜΚΤ 31/126

1292 § 16 [17.9.1875]

Zabtiyye nezâret-i celilesine Syazeni ile Hristo Bey isminde bulunan oğullarının taht-ı idarelerinde olmak üzere Galata tarafından dahi bir matbaa küşadını Asya-yı suğri ve Mikra Asya nâm gazetelerin sahib-i imtiyâzı Evangelinoz Misailidi imzâsıyla itâ olunan arz-ı hal leffen irsal savb-ı vâlâ-yı asafilere kılındı usul ve emsaline tevfikân icabının icrâsıyla keyfiyetin işarı ve mezkûr arzuhalin dahi iade ve tisyârı babında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fi 16 Şaban sene 92

Fi 4 Eylül sene 91

Μεταγραφή του κειμένου της σ. 243

MF. MKT. 33/51
1292 Z 21 [18.1.1876]

Bâb-ı Âlî'ye
Yazıldı

Syazeni ile Hristo isimlerinde bulunan oğullarının taht-ı idarelerinde olmak üzere Galata tarafında dahi bir matbaa küşadını müsted'i Asya-yı suğra ve Mikra Asya nâm gazetelerin sahib-i imtiyazı Evangelinoz Misiöldi imzasıyla i'tâ olunan arzuhal üzerine makam-ı aciziyyeden zabtiye nezareti celilesiyle muhabereyi şamil olan tezkire hamışinde muharrer cevapda müsted'i mûma ileyhin el-an taht-ı idaresinde bir matbaa bulunduğu ve bir şahsa birkaç mahalde matbaa küşadıyçün başka başka mezuniyet verildiğinin emsali olmadığı beyanıyla icrâ-yı icâbı istifsâr olduğundan keyfiyet meclis-i maarife lede'l-havale matbaaların teksiri maarifin intişar ve terakkisini müstelzem olduğundan ve matbaa nizâmnamesinde ise müteaddid matbaa küşadını arzu edenlere ruhsat verilmemesi hakkında bir gûne sarahat olmadığından her matbaa içün usul ve muamele-i nizâmiye tamamıyla icrâ olunmak üzere ruhsat itasında be's olup olmadığının lüzum-ı arz ve istizanı ifade kılınmağla ol babda ve her halde emr ü ferman.

Fi 21 Zilhicce sene 92

Fi 6 Kanun-ı sani sene 91

İşaret olundu

Μεταγραφή του κειμένου της σ. 244

Patrikhane

Anatoli Gazetası Patrik Antimos Efendi'nin Kebir ve Şerif Sinodos'da cümlelerin ittifakı ile karar virilen «Şizmayı» bozmak üzere olduğuna dair cereyan itmiş olan şaiyaların tesiri ile telaşa düşerek öteden berü ittihâz itmiş olduğu meslek, milk ü millete hizmet itmek olduğundan, cümleden evvel zaif sesini çıkararak, filvaki böyle bir niyet var ise, melhûz olan tehlikeden millet ve Eklisianın beri ve hali idilmesi çaresine bakılmasını millete ihtare musaraat eylediğinden, bu hahişine suiniyet nazarı ile bakılıb Devlet-i Aliye'nin niyet-i hayriyesi umum tebaası beyninde hüsnü ittifakın devamı hususuna matuf bulunduğundan ittifak-ı ummumiye Anatoli'nin hararet ve hahişle yazmış olduğu bend hâlel 'irâs ider mütallâası ile külliyyen lağvına karar buyurulmuş. Doğrusu şu niyet-i hayriyeye binaen «Anatolinin» kapatdırılması, büsbütün perüşaniyetimizi mucib olduğu halde şükranıyetten başka bir hissiyatımızı câlib olmamış ise de, yetmiş yedi defa kusur edeni af etmekle, mükellef olan Patrik Efendi ile Sinodosun «Anatolinin» terbiyesini ve kapanmasını müstedi takrîr takdîm itmeleri cümle ile beraber esef ü kederimizi mucib olmuştur. Hâl böyle iken, Ikumenikon Patriarhion kürsüsünde oturan zat her kim ise, şahsiyata bakmayarak, şurasını kemal-i keder ve teessüf ile deriz ki, encamki Patrikhane Vukuatı her Ortodoks Hristiyanın derununu dağım dağım dağılayacak derecelere varmış ve bu hâl-i pür-melal hâliya devam etdiğinden, a'lâ ve ednâ cümle Hristiyanların borcu ve vazifesi şu derde bir dermân bulunması çaresine bakmak ve bu uğurda kaderince gayret ve hizmet etmektir. Evvet! Her bir Hristiyan bunu farz ve şart-ı a'zam bilmeli ki, Millet ve Mezhebimizin melce ve penahı olmuş ve bu iki azim ve aziz hasais-i mahsusamızı vikaye itmiş olan Ikumenikos Tronos'un muhafaza-i şân u şerefi için her şeyden ziyade hizmet itmelidir. Bu Aziz Tronosu el yevm zabt iden Antimos mu yoksa Sofronios mu, asla şahsiyata bakmayarak, ol makamın hakaret görmesine kattiyen kail ve razı olmamalı, ve bu makamın haysiyetine hâlel geldiğini görüb işittikde bir vechile ve hiç bir sebebe mebni musamahayı tecviz itmemeli. Bu Tronos millet ü mezhebimizin ocağıdır. Ocak dağılır ise, millet ve mezheb de kalmaz, buralarını tefekkür ve teemmül ile ana göre, her bir Hristiyan gayret ü hizmetini ve halisane fedakârlığını artırmalıdır. Bunun için geçenlerde Patrikhane'de ve Eklisia deruninde vuku bulan

nümayişati kabul ve tahsin idenlerden değiliz. Bilakis cümleden evvel takbîh idenlerdeniz. Ikumenikos Patriarhis ip harcı olmuş olsa dahi, bu missillu hareketle düşmesini isteyenlerden olamayız, millet var, milletin vekilleri var, nizam var, kanun var, bunların iktizasına göre icra-i icabı temenni idenlerdeniz. Halbuki millet vekilleri borçlarını îfâ ittiler mi? Nizâm ve kanûn cari midir? deyu sual olunur ise ma et teessüf hayır cevabını virmeye mecbûruz. Yine tekrar ideriz ki, iş şahısta değildir, asıl düşünülecek madde Tronos'un şeref ü haysiyetidir. Hrisostomoslar, Griogorioslar, Fotioslar ve nice zevât-ı kirâmın şeref ü celalini arşa kadar ref ü i'lâ itmiş oldukları, ve millet ü mezhebimizin melce ve penâhı bildiği Ikumenikos Tronostur. Hörmət ü riayet ve akl u fıkır ve gayretimiz bu Tronosa doğru çevrilmelidir. Allah aşkına olsun! Hususi interesoları, mucıbsız adaveti ve taraftarlığı bertaraf idelim. Validemiz Eklisianın hali gün be gün diger-gün olmaktadır. İadeyi şeref ü iclâli her neye mevkuf ise ana teşebbüs idelim. Hususa ki bu esnada ağ-yardan maada yaranımız da nazar-ı husumetle bakmakda ve harekât u sükûnâtımızı teftiş ü tedkîk itmektedir. Patrik Antimos Efendi'nin azli ile bir ehl-i iktidara Eklisia dümeninin teslim olunması tereddüd kabul iden mevâdden değil ise de istifası ve yahod azli, nâlayık olduğu halde her nasıl ise, uhdesine virilmiş olan Aziz Tronosun şeref ve haysiyetine hâlel gelmiyerek icrası çaresine bakılmalıdır. Milletimiz vekilleri mükellef oldukları ağır vazifenin icra olunmamasından husûla gelecek ağır vehim mesuliyeti düşünmelidirler. El çırpışmakle Zito ve Kato çağırma halimiz islah olmaz, bilakis bedter oluyor, mufassal ve mevzûn nutk u makaleler ve fesâhat ve belagat isbat itmekle, yarelerimiz kapanmıyor. Mikton Etnikon Symvulion vazâifini ifa itmiyor ise, Millet Meclisi düşünşün. Millet Meclisinin salahiyeti yok ise, Geniki Synelefsis toplansın, ne icab ider ise, icra olunsun ki, şu acınacak hâle bir netice virülsün. Bir de umum Hristiyanlar Ekklesia içinde ve sokak ortasında numâişât itmekle ağ-yar ü düşmene karşı gülünç olduğımızı der-piş-i nazara alarak, bu makûle yakışıksız hallerden ictinâb iderek, kemal-i sabr ü tehammül ile Ekklesiamızın ıslâh-ı ahvâline muntazır olmalıdır. Patrikhane Vukuatı bunda[n] sonra çıkacak nushamızda tafsîlen beyân olınacağından, bu nushade bu kadarlıkla iktifa olunmuştır.

Ἀρθρο στην εφ. Μικρά Ἀσία γιὰνι Ἀνατολή, αρ. 1/1823 (15 Σεπτ. 1875). Μεταγραφή του κα-
ραμανλίδικου κειμένου στα τουρκικά